

– Hakemli Makale –

KIRAAT İLMİ EĞİTİM-ÖĞRETİMİNDE MED MERTEBELERİ ve ÖLÇÜLERİ BAĞLAMINDA OLUŞAN EKOLLER

M. Atilla AKDEMİR

Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kur'an Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
atilla.akdemir@marmara.edu.tr

Öz

Kıraat ilminde med konusu, detayları ve meselelerinin çeşitliliği ile klâsik dönemden beri ilim adamlarının üzerinde yoğunlaştığı bir konudur.

Aslı med miktarı olarak "bir elif" ve ona tekabül eden "iki hareke" takdiri hususunda kurrânın ittifakı oluşmuş, Hadr, Tedvîr ve Tahkîk mertebelerinde de bu ölçünün sabit kaldığı görüşü ağırlık kazanmıştır.

Fer'î medlerde ise, yapılan ilâvelerle oluşan mertebe sayılarında, bu ilâvelerin miktarlarında ve bunları ifade etmede kullanılan istilahlarda farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Aslı meddin üzerine ilâve edilen mertebelerin aralarındaki farkı belirtmek için kullanılan "elif" miktarının, edâ ehli dediğimiz yetkin öğreticilerin bir kısmı için "bir hareke", diğer bir kısmı için de "iki hareke" telâffuzu için gereken süreyi ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Med ölçüleri için kullanılan ilgili teorik tanım ve terimler farklılaşsa bile, örneğin bir "tevassut" uygulamasında "müşâfehe" sistemine dâhil olan okuyucuların tevassut sürelerinde farklılık olmaması öngörülür. Çünkü, herhangi bir med mertebesi için takdir edilen ölçünün ne kadar bir süreye karşılık geleceği hususunda belirleyici olan müşâfehedir.

Günümüzde Kur'an ve kıraat ilmi eğitim-öğretiminde med ölçülerini ifade ederken kullanılan elif ve hareke istilahları bağlamında iki ekol takip edilmektedir. Bunlardan ilkini "Üç Elif Ekolü" diğerini ise "Beş Elif Ekolü" olarak nitelendirmek mümkündür. Med mertebeleri ve ekollerinden bağımsız olarak değerlendirmemiz gereken bu ekollerin usulünü ve kendine ait terminolojisini kavramak, uygulamalarda olası sorunların önünün alınabilmesi için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Med, Üç Elif Ekolü, Beş Elif Ekolü, Müşâfehe, Edâ.

Schools Formed in the Context of the Levels and Measures of Stretching in the Education and Teaching of the Science of Qiraat

The subject of stretching (Madd), with its diversity and details, is one of the most important issues on that the scholars of Qirâat focus.

With unanimity of the Qurrâ scholars the amount of stretching of Natural Prolongation (al-Madd al-Tabî'î) is stabilised and it is called "the amount of an alif" which is a measure corresponding to two vowels. As it is mentioned in the sources it has been conveyed with oral communication as well. This measure is applied for each methods of the Qur'ân recitation Hadr, Tadwir and Tahqiq.

When we look at the works in the areas of Tajwid and Qirâat we see that there is different types of measurements on extra prolongations added to Natural Prolongation and moreover we see that the concepts used to express them vary.

While some mean the amount of time required to pronounce a vowel with "an amount of alif" some others mean the amount of time required to pronounce two vowels.

The thing need to be done in a healthy oral system is to have -according to both wiew- the same amount which concept is used. That is why everybody emphasizes the importance of verbal receptives in this context.

In expression of prolongation measures now only two schools are being followed. These are "the school of three alif" and "the school of five alif".

Keywords: The measure of prolongation, The school of three alif, The school of five alif, Verbal receptives, Articulation.

GİRİŞ

Tecvid ve kıraat ilminde med konusu, özellikle fer'î medlerdeki ölçülerin kavranması ve uygulamada dikkat edilmesi gereken hususlar, öğrencilerin ve hatta zaman zaman öğreticilerin dahi hissettiği problemlerin başında sayılır. Öyle ki, rivayete bağlı olarak med konusuyla iribatlı hususları da kapsama dâhil edersek konunun hacmi ve detayları daha belirgin olarak ortaya çıkar.

Kıraat ilminde *Tahrirat* olarak bilinen ihtisas alanının önemli ölçüde med meselelerinden kaynaklandığını ve ülkemizde oluşan kıraat tarik ve mesleklerinin de üzerinde ihtilâf ettikleri konuların önemli bir kısmını med başlığı altındaki meselelerin oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Med mertebelerinin farklılaşmasına neden olan başlıca etkenler; fer'î medlerin karakteristik özellikleri, kuvvet ve zayıflık kriterleri ve aslî meddin ziyâde med miktarı ile birlikte hesaba dâhil edilip edilmemesi gibi hususlardır.

Med mertebeleri hususunda kurra arasındaki farklı tutumun bir diğer etkeni olarak da müşâfehe kaynaklarının farklılığı olgusu yatmaktadır. Aslî med temelinde bir ihtilâf yaşanmazken, fer'î medlerde yapılan ilâvelerin miktarlarında ve bunları ifade etmede kullanılan ıstılahların farklılaştığı görülmektedir. Kaldı ki, uygulamalarda bazen aynı med miktarının farklı algılandığına dahi şahit olunabilmektedir.

Med mertebelerine takdir edilen ölçüleri ifade etmek amacıyla kullanılan "elif", "yarım elif", "hareke" gibi ıstıhlara dair oluşan ekoller,

tecvid ve kıraat pratiğindeki farklı algılara bağlı olarak âdetâ elemeye tabi tutulmuştur.

Günümüzde tecvit ve kıraat eğitim-öğretiminde med ölçülerini ifade ederken kullanılan elif ve hareke istilahları bağlamında iki ekolün takip edildiği söylenebilir. Bunlardan ilkinin "*Üç Elif Ekolü*" diğerini ise "*Beş Elif Ekolü*" olarak nitelendirmek mümkündür. Med mertebeleri ve ekollerinden bağımsız olarak değerlendirmemiz gereken bu ekollerin usulünü ve kendine ait terminolojisini kavramak, değişik vesilelerle iletişim ve etkileşimde olan meslek erbabı ve öğrenciler arasında olası sorunların önünün alınabilmesi için önem arz etmektedir. *Beş Elif Ekolü* ülkemizde öteden beri uygulanırken, *Üç Elif Ekolü* diğer bölgelerde ve özellikle Arap ülkelerinde daha yaygınlaşmıştır. Kendine göre bir sistematiği olan her iki uygulamanın "ekol" olarak ifade edilmesini uygun gördüğümüzden bu kullanımı tercih ettik.

Günümüzde artık yaygınlaşan uluslararası öğrenci hareketliliği ve değişim programları vesilesiyle ortaya çıkan ihtiyaç ve özellikle son dönemde tecvid alanında yapılan bazı çalışmalarda görülen kafa karışıklığı, bu konunun ele alınmasına ve her iki ekolün karşılaştırmalı olarak dayanaklarının incelenmesine sevketti.

Makale üç bölüm ve her bölümün altında ilgili alt başlıklar halinde plânlanmıştır.

Birinci bölümde med konusunun temelini oluşturan aslî meddin ölçüsü ele alındı. Bu başlık altında, med sürelerini belirlemede parmakların kullanılması meselesi ve med-i tabî'nin ölçüsünde ittifak konuları incelendi.

İkinci bölümde ise fer'î med ve mertebeleri ele alındı. Bu başlık altında, med mertebeleri ve bu mertebelerin ölçüleri bağlamında oluşan ekoller ve ana mertebeler arasındaki oran konuları incelendi. Bu ekollerin tercih ettikleri ölçüler ve terimler tablolar yardımıyla açıklandı ve karşılaştırıldı.

Üçüncü ve son bölümde imam ve ravilerin fer'î med mertebelerine göre dağılımı ele alındı. Bu başlık altında, med-i muttasıl mertebeleri, meşhur üç mertebe sistemi bağlamında med-i munfasıl mertebeleri ve med-i lâzım'ın ölçülendirilmesinde kuvvetiyle uyumlu olma meselesi gibi konular incelendi. Özellikle med-i lâzım konusunda ülkemizde tercih edilen ölçü ve detaylar üzerine yoğunlaşıldı.

Makale, sonuç başlığı altında başlıca tespitler ve kaynakça listesiyle sonlandırıldı.

I. Aslî Med (Medd-i Tabîi)' in Ölçüsü

Aslî meddin ölçüsü olarak iki harekelik bir süre tayin edilmiş ve bu konuda kurrâ arasında farklı bir uygulama görülmemiştir.

Med bağlamında hareke süresi ile kastedilen; *Üstün, ötre* veya *esre* hareketlerinden herhangi biriyle harekelenmiş olan bir harfi telâffuz için gerekli zaman birimidir. Her üç hareke arasında süre farkı yoktur. (ب، پ، ت) örneğinde her birinin telâffuzu bir hareke süresini gösterir.¹

Med ölçülerini ifade etmede hareketin bir terim olarak kullanılmaya başlaması sonradan ortaya çıkmış bir durum değildir. Ne kadar eskiye dayandığını kesin olarak söylemek mümkün olmasa da, İbnü'l-Cezerî'den² (ö. 833/1429) önceki kaynaklarda hareke kullanımına rastlamaktayız.³ *Hâbüri*⁴ (ö. 690/1291) ise, "*ed-Dürü'n-nadîd fî ilmi't-tecvîd*" adlı eserinde iki hareke ölçüsünden bahsetmektedir. O şöyle der: "Med harfleri olan *elif, vâv* ve *yâ* sonrasında hemze veya sükûn gelmedikçe iki hareke miktarından fazla uzatılmazlar. Bu miktar, *elif*'te iki fetha, *vâv*'da iki damme, *yâ*'da ise iki kesre telâffuz edecek kadar bir süre demektir."⁵

Aslî med ölçüsü olarak iki harekelik bir süreyi ifade eden "*Elif miktarı*" ifadesinin de Hicrî V. asrın başlarından itibaren kullanıldığını görmekteyiz. Bu

¹ Süveyd, Eymen Rüşdî, *et-Tecvîdül-musavvar*, Mektebetü İbni'l-Cezerî, Şam 2011, II, 315.

² Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî h. 751'de Şam'da doğdu ve orada yetişti. Mısır'da ilmi gelişimini sürdürdü. 797/1394 yılında Yıldırım Bayezîd'in (ö. 805/1403) daveti üzerine Bursa'ya geldi. Burada meşhur *en-Neşr* ve *et-Tayyibe* isimli eserlerini yazarak ilk *Tayyibe* hâfızlarını burada yetiştirdi. Kiraat ilminin Anadolu'da gelişmesine katkı sağladı. Daha sonra Şiraz'a gitti ve orada 833/1430 yılında vefat etti. Diğer önemli eserleri arasında; *Müncidül-mukriîn*, *Takrîbü'n-neşr*, *ed-Dürretül-mudîe*, *Tahbîru't-teysîr*, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* sayılabilir. (İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I-II, neşr. G. Bergstraesser, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1980, II, 247-251; Akdemir, Mustafa Atilla, "Tarîhu 'ilmi'l-kiraat ve müessesâtühû fî Türkîyâ", *Uluslararası 1. Kiraat Sempozyum Tebliğleri Kitabı*, I-II, 07-09 Mayıs 2013 Merakeş-FAS, Merkezül-İmam Ebû Amr ed-Dânî lî'd-Dirasâti ve'l-Buhûs el-Kur'âniyyeti el-Mütehasssati, Merakeş 2013, I, 15-18).

³ bk: el-Kurtubî, Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Ensârî (ö. 461/1068), *Tertîbu'l-edâi ve beyânü'l-cem'i fi'l-ikra'*, thk: Abdullah b. Muhammed Ekîk, Dâru'l-Emân, I. bs. Ribat-FAS 2013, s. 142; el-Hüzeli, Ebu'l-Kasım Yusuf b. Ali b. Cübâra (ö. 465/1072), *el-Kâmil fi'l-kiraâti'l-'aşri ve'l-erba'îne ez-zâideti aleyhâ*, thk: Cemal b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib, Müessesetü Semâ, I. bs. Kahire 2007, s. 421-422. (el-Hüzeli burada "elif" miktarı ile hemzeye harekeli bir şekilde telâffuzu kastettiğini izah ediyor. Bu mana için bk: Süveyd, Eymen Rüşdî, "el-İhtilâfât fî tatbîkî evcühî'l-kiraât", *II. Uluslararası Kiraat Sempozyumu*, 03-05 Kasım 2017 İstanbul, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul: 2017, s. 11-12).

⁴ Adı Ahmed b. Abdillâh b. ez-Zübeyr Ebi'l-Abbâs el-Hâbüri el-Halebî'dir. Halep şehrinde imam ve hatiplik yapmış, kiraatı imam Sehâvî'den (ö. 643/1245) okumuştur. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre, eseri *ed-Dürü'n-nadîd* tecvid alanında yazılmış en güzel eserlerden biridir. (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 73).

⁵ bk: Ömer, Semîr, *Mikdaru zemeni'l-hareke*, <https://vb.tafsir.net>, (et. 16.02.2018).

terimin kullanımını Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî'nin⁶ (ö. 437/1046) ifadelerinde görmüş olmamız hareketin med ölçüsü olarak kullanılmaya başlamasından daha önce olduğu kanaatini pekiştirmektedir.⁷ Mekkî konuyla ilgili bir ifadesinde: "Med ölçülerini belirlemede elif tabirini kullanırsınız. Fakat bu gerçek anlamda olmayıp, özellikle öğrencilerin ölçüyü kavrayabilmelerine yardımcı olmak içindir" demektedir.⁸

Elif teriminin kullanımı ile ilgili olarak Muhammed Mekkî Nasr⁹ (ö. 1325/1908) *es-Sagru'l-bâsim* isimli esere bir atıf yaparak şöyle der: "Elif miktarı nedir? diye sorulsa, de ki: "Harfin sesini iki hareke miktarı uzatmaktır. İlki med harfinden önceki harfin kendi harekesi, diğeri de med harfinin süresidir. Örnek olarak: ﴿قَالَ﴾¹⁰, ﴿يَقُولُ﴾¹¹ ve ﴿قِيلَ﴾¹² lâfızlarının her birinde iki hareketlik meddin bir hareke için, ikinci hareke süresi de önündeki med harfi için kullanılmaktadır."¹³

A. Med Sürelerini Belirlemede Parmakların Kullanılması Meselesi

Taşköprüzâde¹⁴ (ö. 968/1061), medlerin miktarını belirlemede öğrencilerin uygulayabilecekleri bazı yöntemler olabileceğini söyleyerek şöyle izah eder:

⁶ Mekkî b. Ebî Talib el-Kaysî kıraat alanında eserleri olan ilklere aittir. *et-Tebşıra, el-Keşfü an vücûhi'l-kıraât, Müşkilü irabi'l-Kur'an ve er-Riâye* bunlar arasındadır. 437/1046 yılında vefat etmiştir. (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 309-310).

⁷ Mekkîden sonra "Elif miktarı" terimini kullananlardan bazıları için bk: ed-Dânî, Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd (ö. 444/1052), *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâti's-seb'î*, I-III, Câmi'atü eş-Şârika, Birleşik Arap Emirlikleri 2007, I, 476; el-Hüzelî, *el-Kâmil*, s. 421-422; bk: Süveyd, "el-İhtilâfât", s. 13-14.

⁸ el-Kaysî, Mekkî b. Ebî Talib, *Temkînü'l-meddi fi âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihi*, thk: Ahmed Hasen Ferhat, Dâru'l-Erkam, I. bs. Kuveyt 1984, s. 36.

⁹ Muhammed Mekkî Nasr, kıraat ilimlerinde yakın dönemin en önemli âlimleri arasında sayılır. Mısır'lıdır. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi't-tecvîd* adlı eseri çok önemli olup son dönemde yazılan tecvid kitaplarına dayanak olmuştur. 1325/1908 yılında vefat etmiştir. (el-Mersafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-karî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî*, Dâru'n-Nasr, I. bs. Mısır 1982, s. 735).

¹⁰ Bakara 2/30.

¹¹ Bakara 2/8.

¹² Bakara 2/13.

¹³ Krş: el-Gamrîni, Ali Atriyye Ebû Muslih, *es-Sagru'l-bâsim fi kiraati 'Âsim*, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, I. bs. Mekketü'l-Mükerrreme 2004, ss. 46-47; Nasr, Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi't-tecvîd*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1349/1930, s. 130.

¹⁴ Taşköprüzâde lâkabı ile meşhur olup, adı İsamüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil'dir. H. 901 yılında Bursa'da doğmuştur. Farklı alanlarda kırka yakın eseri vardır. Tecvid ilminde İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sini şerhetmiştir. 968/1061 yılında vefat etmiştir. (Taşköprüzâde, İsamüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emîn

"Yapılacak zâid meddin aslî medde göre kaç kez artırılması gerektiğini belirterek,

-İlâve edilecek mertebe adedi kadar sayı sayarak,

-Sesin ne kadar uzatılacağı bizzat gösterilerek veya

-Parmak hesabıyla gerekli ölçüye işaret ederek med miktarları belirlenebilir. Fakat bütün bunlar, öğrencinin ölçüleri kavrayabilmesini kolaylaştırmak içindir. Gerçek ölçü birimleri değildir. Ancak, usta bir öğreticinin uygulamasını bizzat görerek ve dinleyerek yapılan uygulama ve çokça tekrarlarla gerekli beceriye sahip olmak mümkün olabilir."¹⁵

Taşköprüzâde'den önce İbnü'l-Cezerî *el-Müncid* adlı eserinde öğrencilerle ilgili bazı tespitlerini sıralarken "bazıları med ölçülerine, vakıf ve vasil durumlarına öncekilerin de yaptığı gibi parmaklarıyla işaret ederler." ifadesini kullanmaktadır.¹⁶

Med ölçülerine tekabül eden süreyi, normal bir hızla da olsa parmakları sırasıyla açarak veya yumarak tayin etme uygulaması, talim amacıyla yaygın olarak kullanılmakla birlikte, her defasında net bir karşılık sağlamayabilir.¹⁷

B. Medd-i Tabî'nin Ölçüsünde İttifak:

Medd-i tabî için iki hareketlik bir sürenin gerekliliği hususunda kurrânın icmâ'i mevcuttur. Bu ölçünün, bilinçli olarak azaltılması veya artırılması asla kabul edilemez.¹⁸ Çünkü bu sınırın dışında bir rivayet veya herhangi bir nakil söz konusu değildir.

Uygulamada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da şudur: Harekeyi telâffuz süresi okuyucunun sürat ve yavaş tavrıyla orantılı olarak değişkenlik gösterebilir. Hızlı okuyan birinin hareketiyle yavaş okuyan birinin hareketinin aynı olmadığı kesindir.¹⁹ Bu duruma bağlı olarak değişen şey harcanan süredir, ölçü ise değişmemektedir. Bu gerçekliğin tilâvet mertebeleri hususunda da göz önünde bulundurulması önemlidir.

eş-Şenkîti, Mucemmu'l-Melik Fahd li Tibaati'l-Mushafi eş-Şerîf, el-Medînetü'l-Münevvere 2001, s. 11-17).

¹⁵ Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddime*, ss. 218-219; İbn Yâlûşe, Muhammed b. Ali b. Yusuf, *el-Fevâidü'l-müf'hime fî şerhi mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Fergalî Seyyid Arbâvî, Mektebetü Evladi'ş-Şeyh li't-Türâs, I. bs. Mısır 2008, s. 226.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, s. 8.

¹⁷ Gavsânî, Yahya Abdurrezzak, *'Ilmu't-tecvîd, ahkâm nazariyye ve mülâhazât tatbîkiyye*, Dâru'l-Gavsânî li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Şam 2004, s. 47.

¹⁸ el-Mersafî, *Hidâyetü'l-karî*, s. 275-276.

¹⁹ el-Kurtubî, *Tertîbu'l-edâ*, s. 142.

II. Fer'î Med ve Mertebeleri

Med harfinden sonra hemze veya sükûn gibi bir med sebebi geldiğinde oluşan bu duruma fer'î med denilir ve iki harekeden daha fazla uzatmanın yani ziyâde meddin gerekçesi oluşmuş olur. Her iki med sebebi de bir takım yeni med çeşitleri oluşturur.

Hemzenin sebep olduğu medler: Medd-i muttasıl, medd-i munfasıl ve medd-i bedel'dir.

Sükûnun sebep olduğu medler: Medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i lîn'dir.

Bu medlerin tanıtılması, örneklendirilmesi ve her birinin detayları makalenin amacı dâhilinde değildir. Üzerinde durulacak hususlar, med sebeplerinin etki gücü ve kuvvetine göre medlerin ölçülendirilmesi, buna bağlı olarak med mertebelerinin belirlenmesi ve özellikle medd-i lâzıma ölçü takdirindeki farklı yaklaşımlar gibi meselelerdir.

Yukarıda geçtiği gibi, aslî med miktarının bir elife tekabül eden iki hareketlik bir ölçüsü olduğu ve bu ölçünün kurrânın ittifakıyla sabit kabul edildiğini söylemiştik. Müşâfehe ve temel kaynaklar tarafından onaylanan bu ittifak, "tahkîk", "tedvîr" ve "hadr" gibi okuyuş mertebelerinde de farklılık göstermez.

Fer'î medlerin mertebeleri ve her med çeşidi için öngörülen med miktarları ve bu miktarları ifade etmede kullanılan terimler bağlamında oluşan farklılıklar tecvid ve kıraat alanında ciddî bir mesai oluşturmuştur. Rivâyet ve tarîk nakillerindeki med meselelerinin çeşitliliği, kıraat ilminde tahrîrat denilen uzmanlık alanının temel konularından birini oluşturur. Kıraat ilmi öğretim metotları bağlamında ayrışan tarik, meslek ve ekollerin en temel ihtilâf konuları arasında da yine med meseleleri yer almaktadır.

A. Med Mertebeleri:

Aslî meddin üzerine yapılan her ilâveyi med mertebesi olarak adlandırmak mümkündür. İşte, kurrânın bu ilâvelerdeki ihtilâf keyfiyeti kıraat kaynaklarındaki med bahsinin konusunu oluşturur. En temel kaynaklarda meselenin ele alınış biçimi incelendiğinde, aslî med zemini üzerine ilâve edilen mertebeler bağlamında iki ekolün muteber olduğunu görürüz. Klâsik kaynakların ifadesiyle bunu iki tarik olarak da ifade etmek mümkündür:

1. Mertebeteyn Tariki
2. Meratib-i Erbaa Tariki

1. Mertebeteyn Tariki:

Mertebeteyn tariki, aslî med ölçüsü olan kasrın üzerine iki mertebe öngörür. Bu mertebeler tevassut ve tûl'dür.

2. Meratib-i Erbaa Tariki:

Erbaa merâtib tariki ise; tevassut'tan önce ve sonra birer ara mertebe daha ilâve ederek kasrın üzerine dört mertebe öngörür. Bu mertebeler: Fuveyka'l-kasr, tevassut, fuveyka't-tevassut ve tûl'dür.²⁰

Eğer mertebe hesabına kasr dâhil edilirse; bu itibara göre mertebeteyn, "selâsü meratib" olarak; erbaa meratib ise, "hamsü meratib" olarak tanımlanır. İbnü'l-Cezerî kıraat imamlarının medd-i munfasıldaki mertebelerini açıklarken bu tanımlamayı tercih eder.²¹

B. Med Mertebeleri Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller:

Aslî med zemininde sağlanan ittifakın yerine, fer'î medlerde gerek ölçülerin çeşitliliği konusunda ve gerekse bunları ifade etmede kullanılan terimlerdeki farklılıklarla önemli bir ihtilâf alanının oluştuğunu görüyoruz. Kıraat ilmine dair kaynaklarda med mertebelerine takdir edilen ölçü birimleri olarak; *elif*, *yarım elif*, *çeyrek elif*, *hareke* ve *iki hareke* terimlerinin kullanıldığını söyleyebiliriz.²² Fakat bu terimlerin hangilerinin tercih edildiği ve daha da önemlisi ne kadar bir süreye tekabül ettiği hususunda takdir farklılıklarını bilmek önem arz etmektedir. Şöyle ki;

Her ilâve mertebeye bir ölçü takdir edilirken, bazıları bu ölçüyü *elif miktarı* olarak tayin etmiş ve iki harekeye eşitlemişlerdir. Bazıları da yine *elif miktarı* demeyi tercih etmişler fakat bir harekeyi karşılayan bir süreyi kastetmişlerdir.²³ İşte uygulamadaki bu yaklaşım zamanla iki ekol halinde belirginleşmiştir. Bunlar: "*üç elif ekolü*" ve "*beş elif ekolü*"dür.

²⁰ bk. el-Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâf-ü fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ati 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail, I-II, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987, I, 158-159.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., I, 321-325.

²² Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddime*, s. 218, 224 (Taşköprüzâde, en üst mertebeyi üç elif öngörenlerin mertebe farklarını yarım elife göre ayarladıklarını, iki elif öngörenlerin ise mertebe farklarını çeyrek elife göre ayarladıklarını belirtir.); el-Müs'adî, Ömer b. İbrahim b. Ali, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye fi halli'l-mukaddimeti el-cezeriyye*, thk. Cemal es-Seyyid Rifâi, Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2005, s. 101.

²³ Konunun detayları müstakil başlık altında verilecektir.

Meselenin özünde ölçü birimi olarak kullanılan *elif* değerinin her iki ekolde farklı yorumlanması yatmaktadır.²⁴ Bu durum kaynaklardan alıntı yaparken göz ardı edilmemelidir. Aksi halde denklemin yanlış netice vermesine sebep olabilir ki, bu da son dönem kıraat çalışmalarında ve eğitim-öğretimde karşılaştığımız problemlerdendir. Her iki ekolün de elif ölçüsünü değerlendirmedeki yaklaşımlarını netleştirmek ve konuyu ona göre değerlendirmekte yarar vardır.

1. Üç Elif Ekolü:

Aslî med üzerine ilâve edilen ana mertebeler için iki harekeye eş değerde olan *elif* ölçüsünü takdir eden anlayış "üç elif ekolü", olarak tanımlanabilir. Çünkü, bu yaklaşımı benimseyenler genellikle mertebeteyn tarihi uygulayıcılarıdır ve bir kısım klâsik ve özellikle son dönem tecvid ve kıraat eserlerinin hemen hemen tamamı, en uzun med birimini üç elif ile sınırlandırır.

Mekkî b. Ebî Talib şöyle der: "Kaynaklarda med ölçüleri bir elif, iki elif ve üç elif miktarları ile takdir edilmiştir. Bu tercih öğrencilerin kavrayışını kolaylaştırmak içindir."²⁵

Üç elif ekolü, kasr mertebesi dediğimiz aslî meddeki denklemi fer'î medler için ilâve edilen tevassut ve tûl ana mertebelerinde de aynen uygular. Böylece üç elif ekolünde, "elif miktarı her zaman iki hareketlik bir süreye eşittir" şeklindeki denklem oluşmuş olur. Buna göre aslî med ve mertebeteynde elif-hareke karşılıkları şöyle gerçekleşir:

Kasr: Bir elif (iki hareke)

1. **Tevassut:** İki elif (dört hareke)

2. **Tûl:** Üç elif (altı hareke)

İlâve medlerde âzami ölçü olan tûl (işbâ') altı hareke ile sınırlandırılmaktadır.

Üç elif ekolüne mensup olan edâ ehli, bazı imam ve râvilerin ara mertebeleri kullanmaları nedeniyle uygulamada meratib-i erbaaya ihtiyaç

²⁴ bk: Süveyd, "el-İhtilâfât", s. 15.

²⁵ el-Kaysî, *Temkînü'l-med*, s. 36.

duyarlar ve buna göre ölçüleri uyarlama durumunda kalırlar. Ana ve ara mertebelerin elif ve hareke karşılıkları ise şöyle gerçekleşir:

Kasr: Bir elif (iki hareke)

1. **Fuveyka'l-kasr:** Bir buçuk elif (üç hareke)
2. **Tevasut:** İki elif (dört hareke)
3. **Fuveyka't-tevasut:** İki buçuk elif (beş hareke)
4. **Tûl:** Üç elif (altı hareke)

Bu durumda da yine tûl miktarı üç elif yani altı hareke ile sınırlandırılmış olur.

el-Müs'adî²⁶ (ö. 1017/1609) şöyle der: "Med harflerindeki uzatma miktarı *elif* ile takdir edilir. Bu da medd-i tabî'deki temel kaideye göre tayin edilmiştir ki o da her med harfinin iki harekelik bir ölçüsü olduğudur."²⁷

el-Müs'adî'nin ifadesindeki med harfine iki harekelik ölçü takdirinin izahını şöyle yapabiliriz: Med harfi kendini ifade edebilmek için önceki harfin harekesine ihtiyacı vardır. Bu lüzuma binaen o hareke ona da nisbet edilir, yani med harfinin görevini yapabilmesi toplamda iki harekelik bir süreye bağlı olduğundan bu süre elif ölçüsü olarak ifade edilir.

Bu ekol mensuplarının meratib-i erbaada kullandığı yarım elif ölçüsü de bir hareke yerine kullanılan birime denk gelir. Fakat ölçü ile hedeflenen reel zamanı karşılayabilme ve konsantrasyon açısından hareke kullanımı yarım elif kullanımından daha yaygındır.

²⁶ Ömer b. İbrahim b. Ali el-Müs'adî Şam'da doğmuş, önce orada eğitimini almış, Kahire'de bu eğitimi sürdürmüş ve kiraat ilminde yetkin mertebeye ulaşmıştır. Dönemin meşhur âlimlerinden istifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin mukaddimesini şerh etmiş, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye fî halli'l-mukaddime el-cezeriyye* adını verdiği bu eseri kısa zamanda meşhur olmuştur. Şam'da vefat etmiştir (ö. 1017/1609). (el-Müs'adî, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye*, s. 12).

²⁷ el-Müs'adî, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye*, s. 103.

Üç Elif Ekolünde Kullanılan Ölçü ve Terimlerin Şematik İzahı:

Mertebebeyne Göre:

Mertebebeyn		Elif	Hareke
	Kasr	1	2
	1.Tevassut	2	4
	2.Tûl	3	6

Meratib-i Erbaaya Göre:

Meratib-i Erbaa		Elif	Hareke
	Kasr	1	2
	1.Fuveyka'l-kasr	1.5	3
	2.Tevassut	2	4
	3.Fuveyka't-tevassut	2.5	5
	4.Tûl	3	6

Bazı klâsik kaynaklarda tûl (işbâ') mertebesine iki elif miktarı takdir edenlerden bahsedilir. Bu takdir kasr mertebesinin hesaba dâhil edilmemesine göredir. Kasr ile birlikte düşünülüğünde ölçünün yine üç elif olduğunu görürüz.²⁸

2. Beş Elif Ekolü:

Aslî med üzerine ilâve edilen her mertebe için bir harekeye eş değerde olan *elif* ölçüsünü takdir eden anlayış "beş elif ekolü" olarak tanımlanabilir.

Kasr mertebesi ölçüsü, aynen üç elif ekolünde olduğu gibidir. Fakat fer'î medler için ilâve edilen her mertebede, ölçü takdiri kasır mertebesinden farklıdır. Her mertebe diğerinden bir hareke ölçüsüyle ayrışır. "Elif miktarı"

²⁸ İbnü'n-Nâzım, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir Şihâbüddîn, *el-Havâşî'l-müfhime fî şerhi'l-mukaddime*, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır h. 1309, s. 36; Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddime*, s. 214.

olarak telâffuz edilen ölçünün beş elif ekolünde reel değeri bir harekelik süre karşılığı olmuş olur.

Bu değerlendirmenin temelindeki mantık şudur: Harekeli harfin medd-i tabîi olabilmesi için önündeki med harfine ilâve edilen gerçek miktar bir harekedir. Fer'î med için ilâveyi artırmak gerektiğinde eklenecek süre, med harfinin süresi kadardır, o da bir harekedir. Uzatılan harfin harekesi, med harfine ve sebab-i med için öngörülen med süresine zemin olmuştur ve artık zemindeki o ilk harekenin rolü bitmiştir. Böylece, medd-i tabîi üzerine ilâve edilen bir harekelik süre ile fuveyka'l-kasr mertebesine çıkmış olur. Netice olarak, eklenen her mertebe elifin zemindeki gerçek değeri karşılığı olan bir hareke süresi olurken, elif terimi de kendine ait olan bu süreyi ifade etmek için kullanılmaktadır. İşte beş elif ekolünün, zâid medler için kullandığı elif miktarını bu yaklaşımla değerlendirmek gerekmektedir.

Muhammed Mekkî Nasr bu ekolün yaklaşımına İbn Gâzî'den²⁹ (ö. 1092/1682'den sonra) yaptığı bir alıntı ile açıklık getirir: "En uzun med beş eliftir diyenlere göre her (zâid) elifin gerçek karşılığı bir hareke miktarıdır ve neticede yine en uzun miktar altı hareke olur. Bunu söyleyen medd-i tabîiye ilâve edilen elif ölçüsünü kastetmektedir ki, o da bir harekedir. İşte tevassuta üç elif, fuveyka'l-kasra iki elif takdir edilmesini de buna göre değerlendirmek gerekir. Bu duruma dikkat et! Yoksa meseleyi halletmen zorlaşır."³⁰

İbn Gâzî'nin bu açıklaması, İbnü'l-Cezerî'nin med mertebelerini ölçülendirme konusundaki şu ifadelerini açıklar mahiyettedir: "Bil ki, mertebe ölçülerinin elifle belirlenmesi hususundaki ihtilâf lafzîdir, gerçek manada değildir. Şöyle ki; en alt mertebe kasırdır. Bu mertebeye yapılan en küçük ilâve ile bir ikinci mertebe oluşur. Bu şekildeki ilâvelerle en üst mertebeye ulaşılır. Bu ziyâde edilen miktarın elif olarak veya yarım elif (1 hareke) olarak takdir edilmesi aynı şeydir. Çünkü bu ifadelerin tam karşılığı net ve kesin değildir. Kesin olan şey yapılan ilâvedir. Bunun gerçek karşılığını da ancak müşâfehe belirler. Tercih edilen ölçünün neyi karşıladığı doğru bir izah ve uygulamayla netlik kazanır."³¹

²⁹ Adı Zekiyyuddin Mansur b. İsa b. Gâzî el-Mısri'dir. es-Semânûdî olarak da tanınır. Daha çok *ed-Dürru'l-muntazimetü'l-behiyye fi halli elfâz'l-mukaddimeti'l-cezeriyye* isimli şerhi ile anılır. Ayrıca *Tuhfetü't-talibîn fi tecvîdi kitabi Rabbi'l-Âlemîn* isimli meşhur tecvid kitabı vardır. 1092/1682 yılından sonra vefat etmiştir. (İbn Gâzî, Zekiyyuddin Mansur b. İsa, *Tuhfetü't-talibîn fi tecvîdi kitabi Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammar, I. bs. Ürdün 2008, s. 8).

³⁰ Nasr, *Nihâyetü'l-kavli'l-müffid*, s. 133.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 326-327.

Med mertebeleri arasındaki farkı ifade ederken kullanılan değişik tabirler olabilir. Bazıları yarım elif derken bazıları da elif tabiri kullanmışlardır. Bütün bunlar uygulamayı kolaylaştırma amacı taşır ve en sağlıklı uygulama müşâfehe, bol tekrar ve idmanla elde edilir.³²

Beş elif ekolünü benimseyenler uygulamalarda mertebeyi, yaygın olarak da erbaa meratibi tercih ederler. Buna göre aslî med ve mertebeyinde elif-hareke karşılıkları şöyle gerçekleşir:

Beş Elif Ekolünde Kullanılan Ölçü ve Terimlerin Tablosu:

Mertebeyne Göre:

Mertebeyn		Elif	Hareke
	Kasr	1	2
	1.Tevassut	3	4
	2.Tûl	5	6

Meratib-i Erbaaya Göre:

Meratib-i Erbaa		Elif	Hareke
	Kasr	1	2
	1.Fuveyka'l-kasr	2	3
	2.Tevassut	3	4
	3.Fuveyka't-tevassut	4	5
4.Tûl	5	6	

Görüldüğü gibi beş elif ekolünde tûl mertebesinin ölçüsü beş elif ve ona tekabül eden altı hareke ile sınırlandırılmaktadır.

³² el-Bennâ, *İthâf*, I, 161.

3. İki Ekolün Karşılaştırılması:

Üç elif ekolünde, elifin harekeli bir harfe ihtiyacı ve toplamda iki hareketlik bir süre ile kendini gösterebileceği gerçeği, elif ölçüsü için her zaman geçerli kabul edilmiştir.

Beş elif ekolünde ise, sadece aslî med zemininde iki harekeye ihtiyaç onaylanmış, ilâvelerin gerçekte bir hareketlik artışlarla olduğu yaklaşımı benimsenmiştir. Bu değerlendirmeye aşağıdaki tablolar incelendiğinde iki ekol arasındaki bu ihtilâfın sadece lafzî olduğu yani ıstılah tercihinden kaynaklandığı ve hareke karşılıkları baz alındığında aynı değerlerin öngörüldüğü anlaşılmaktadır.

İki Ekolün Karşılaştırılmasına Dair Tablo:

Mertebeğe Göre:

Mertebeğeyn		Üç Elif Ekolünde Elif	Beş Elif Ekolünde Elif	Her İki Ekole Göre Hareke
	Kasr	1	1	2
	1.Tevassut	2	3	4
	2.Tûl	3	5	6

Meratib-i Erbaaya Göre:

Meratib-i Erbaa		Üç Elif Ekolünde Elif	Beş Elif Ekolünde Elif	Her İki Ekole Göre Hareke
	Kasr	1	1	2
	1.Fuveyka'l-kasr	1.5	2	3
	2.Tevassut	2	3	4
	3.Fuveyka't-tevassut	2.5	4	5
	4.Tûl	3	5	6

Arapça ve Türkçe bazı yeni çalışmalarda, üç elif ekolünde her zaman geçerli kabul edilen bir elif iki harekedir denklemleri ile ölçülerin izah edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Özellikle beş elif ekolünü benimseyen eserler üzerinde yapılan tahkik çalışmalarında bu problem göze çarpmaktadır (Dört elifin sekiz harekeye veya beş elifin on harekeye eşitlenmesi gibi). Konunun

bu yaklaşımla izahının sağlıklı bir sonuca götürmesi hem rivayet hem de dirayet açısından mümkün görülmemektedir.

C. Ana Mertebeler Arasındaki Oran:

Kasr mertebesinin iki katı tevassut, üç katının da tûl olduğu hususunda kurrâ arasında ortak bir kanaat vardır.³³ Ana mertebelerin hareke karşılıkları baz alındığında bu oranın her iki ekole göre de aynı şekilde değerlendirildiğini görürüz.

Merkez tevassutun kasr ve tûlun tam arasında bir ölçü olduğu, kasr ve tûl mertebelerine eşit mesafede olduğundan anlaşıldığı gibi, terim manası da zaten bu durumu ifade etmektedir.

Üç meretebe ekolünde bu oranın rakamsal görüntüsü gayet nettir. “Kasr” ölçüsünün iki hareke, “tûl” ölçüsünün altı hareke oluşu ve tam arasında dört harekelik ölçüyle tevassutun yer alması bu oranı net olarak gösterdiğinden, eğitim-öğretimde öğrencilerin kavraması daha kolay olmaktadır. Tûl ölçüsünün altı harekeye tekabül ettiği üç elif ekolünde, ayrıca şöyle bir hesaplama da merkez tevassut ölçüsüne ulaşılabilir:

Kasır miktarının tûl mertebesine kadar çıkması için üzerine eklenen med miktarı dört harekedir. Bu miktar önce ikiye bölünür ($4:2=2$). Sonra kasır miktarının üstüne ilâve edilerek merkez tevassutun değeri bulunur. ($2+2=4$)

Beş meretebe ekolünde ise tevassutun ölçüsü ve diğerlerine oranı şöyle açıklanır:

İbnü'n-Nazım³⁴ (ö. 835/1427) *Tayyibe* şerhinde med mertebelerini beş elif ekolüne göre ölçülendirirken der ki: "Tûl ifrata kaçmaksızın meddin işbâ' edilmesidir ve med mertebelerinin en yükseğidir. Tam karşılığını müşâfehe ile belirlemek en doğru olanıdır. Bazıları ölçüsünü beş elif olarak takdir etmişlerdir. Tevassut ise; işbâ' (tûl) mertebesinin altında ve kasr

³³ Süveyd, *et-Tecvîdü'l-musavvar*, s. 316.

³⁴ Adı Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir Şihâbuddin el-Cezerî'dir. Babası İbnü'l-Cezerî'den okumuş ve onun meşhur nazmı *Tayyibe*'yi şerhettiğinden ötürü İbnü'n-Nazım lâkabıyla meşhur olmuştur. Babası oğlundan şu övgü dolu sözlerle bahseder: "Ben Mekke'de mücavir olarak kalırken o Mısır'da idi ve benim yokluğumda *tayyibe*'yi şerhetmiş. Benim *tayyibe*'ye sonradan yaptığım haşiyelerin eklendiği nüsha yanında olmadığı halde çok başarılı bir şerh olmuş. Sonra tecvide dair mukaddime ve ulûm-u hadisteki mukaddime nazımlarımı da başarılı bir şekilde şerhetti. (İbnü'n-Nâzım, *Şerhu tayyibeti'n-neşr fi'l-kıraati'l-aşr*, el-İdaratü'l-Âmme li'l-Me'âhidi'l-Ezheriyye, Mısır 1977, s. 5).

mertebesinin üstünde olup, onun da yine müşâfehe ile belirlenmesi en doğru olanıdır ve ölçüsü üç eliftir."³⁵

el-Müs'adî ise mertebe oranlarını şöyle açıklar: "Tevassutun ölçüsü beşin yarısı olan iki buçuk elif değil de neden üç eliftir? diye sorarsan, hesabı şöyledir: Beş eliflik meddin ilki medd-i tabîîye aittir. Diğer dört elif zâiddir ve yarısı iki eder. Bunu medd-i tabîîye eklersek üç elif yapar ki o da tevassuttur. Tevassut hesabı sadece zâidler için yapılmaz, medd-i tabîî de dâhil edilerek ortası alınır" der.³⁶

Görüldüğü gibi otoriteler med konusunda sık sık müşâfehenin önemine dikkat çekmişlerdir. Kanaatimizce, takdir edilen ölçüler ve ilgili ıstılahlardaki farklı yaklaşımların, bu ölçülere tekabül edecek sürenin tayininde de farklı algılar oluşturabileceği ve uygulama hatalarına yol açabileceği endişesi onları bu uyarıyı yapmaya sevk etmiştir.

Günümüzde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminin yapıldığı coğrafyanın ekseriyeti üç elif ekolüne göre med uygulamaları yapmaktadır. Arap dünyasında da olduğu gibi günümüzde tecvide dair telif edilen eserlerde med ölçüleri "elif" yerine daha çok "hareke" ile ifade edilmektedir. Bu tercihte, yukarıda da açıklandığı gibi mertebeler arasındaki oranların öğrenciler tarafından daha net anlaşılır olmasının etkisi önemlidir.

Her iki ekolün de hareke hesabında ittifakları söz konusu olduğuna göre, çalışmanın takip eden konularında sürekli karşılaştırma yapmaktan kaçınmak amacıyla ölçülendirme birimi olarak hareke kullanılacaktır.

III. İmam ve Ravilerin Fer'î Med Mertebelerine Göre Dağılımı

A. Medd-i Muttasıl Mertebeleri³⁷

Medd-i muttasılın medd-i tabîî ölçüsü üzerinde bir miktarda uzatılmasının gerekliliği hususunda kurrânın ittifakı vardır. Hükmünün vacib oluşu bu nedenledir ve kasır yapılabileceğine dair bir nakil bulunmamaktadır. İbnü'l-Cezerî de şu ifadesi ile bu durumu onaylar: "Medd-i muttasılda kasır yapan var mı? diye çok araştırdım fakat ne mütevâtir ne de şâz kıraatlerin hiçbirinde bulamadım, bilâkis bütün kaynakların meddin gerekliliğine vurgu

³⁵ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu tayyibeti'n-neşr*, s. 33.

³⁶ el-Müs'adî, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye*, ss. 101-102.

³⁷ bk. el-'Ânî, Hamid Şakir eş-Şekakî, *İm'ânu'n-nazar fî menâhici'l-kurrâi'l-aşr ve ruvâtuhum ve turukuhum fi'l-meddi ve'l-kasr*, www.alukah.net (et. 23.02.2018), ss. 53-56.

yaptığını gördüm."³⁸ Bu durum kasrın medd-i muttasıl mertebelerinin dışında kalmasının gerekçesidir.

Kıraat âlimleri fer'î med mertebelerinde imam ve ravilerin dağılımlarını gösterirken üç otoritenin tercih ettiği mertebe sistemini esas alırlar. Bunlar:

1.Ebû 'Amr ed-Dânî'nin³⁹ (ö. 444/1053) yedi kiraate dair yazdığı *et-Teysîr* adlı eserinde belirttiği mertebe sistemi.

2.İmam eş-Şâtîbî'nin⁴⁰ (ö. 590/1193) yine yedi kiraate dair yazdığı ve kısa adı *eş-Şâtîbiyye* olan *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı manzum eserinde belirttiği sistem.

3. İbnü'l-Cezerî'nin on kiraate dair yazdığı *Tayyibetü'n-neşr* adlı manzum eserinde belirttiği sistemdir.

Bu üç sistem eskiden beri ve halen günümüzdeki uygulamalarda da esas alınan med mertebelerine dair meşhur sistemlerdir. Sırasıyla özet bir tanımını yapmak uygun olacaktır:

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 315.

³⁹ Adı Osman b. Said b. Osman Ebû Amr ed-Dânî'dir. Hocaların hocası ve mukrîlerin reisi olarak kabul edilir. H. 371 de Kurtuba'ya bağlı Dâniye'de doğmuştur. Yirmi yedi yıl sonra doğuya yönelerek önce Kayraan ve sonra Mısır'a gitmiştir. Bir süre orada kaldıktan sonra tekrar Endülüs'e dönmüş, önce yedi yıl Sarakosta'da ikamet ettikten sonra köyüne yerleşerek 444/1053 yılında orada vefat etmiştir. Zehebî, Dâni'nin 120 eseri olduğunu belirtir. Bunlar arasında en meşhurları olarak; *et-Teysîr fi'l-kıraâtî's-seb'i*, *et-Tahdîd fi'l-itkani ve't-tecvîd*, *el-Muktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ*, *Kitâbu'l-beyân fi addi âyi'l-Kur'an*, *Câmiu'l-beyân fi'l-kıraâtî's-seb'i* ve *el-Mukni' fi marifeti rasmi mesahifi'l-emsar* isimli eserlerini sayabiliriz der. (ez-Zehabî, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Marifetu kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Şuayb el-Arnaût, Salih Mehdî Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, ss. 406-409; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 503-505).

⁴⁰ Adı Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Firruh eş-Şâtîbî'dir. H. 538 yılında Endülüs'ün Şâtıba kasabasında doğmuştur. Gözleri doğuştan görmeyen eş-Şâtîbî ed-Dânî'nin *et-Teysîr* isimli kitabını ezberlemiş sonra Mısır'a giderek orada bu eseri "*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*" ismiyle manzum olarak özetlemiştir. "*eş-Şâtîbiyye*" ve *Kasidetü'l-lâmiyye* olarak meşhur olan bu kıymetli eser halen bütün İslâm Âleminde en çok takip edilen ve ezberlenen kıraat eseri olma özelliğini sürdürmektedir. Bundan başka *Kasidetü'r-râiyye* olarak meşhur *Akiletü etrabi'l-kasâid fi esne'l-mekasid* isimli manzum eseri ve Addü'l-Ây ilminde meşhur *Râiyye* nazmı *Nâzimetü'z-züher* eserlerinin en önemlilerindedir. Kahire'de 590/1193 yılında vefat etmiştir. (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 20-23).

1. Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Mertebe Sistemi:⁴¹

Bazı kıraat âlimleri ve edâ ehli on imam ve ravilerinin medd-i muttasıldaki usullerini uygularken ed-Dânî'nin *Teysîr*'deki meratib-i erbaa sistemini tercih ederler. Bu sisteme göre dağılım şöyledir:⁴²

Birinci Mertebe: Üç hareke ile ölçülendirilen "fuveyka'l-kasr" mertebesidir. İmam Nâfi'nin (ö. 159/775) ravisi Kâlûn (ö. 220/835), imam İbn Kesîr (ö. 120/737), Ebû 'Amr (ö.154/770), Ebû Cafer (ö. 130/747) ve Yakûb'a (ö. 205/820) aittir.

İkinci Mertebe: Dört hareke ile ölçülendirilen "tevassut" mertebesidir. İmam İbn 'Âmir (ö. 118/736), el-Kisâî (ö. 189/804) ve Halefu'l-'Âşir'e (ö. 229/843) aittir.

Üçüncü Mertebe: Beş hareke ile ölçülendirilen "fuveyka't-tevassut" mertebesidir. İmam 'Âsım'a (ö. 127/744) aittir.

Dördüncü Mertebe: Altı hareke ile ölçülendirilen "tûl" mertebesidir. Nâfi'nin ravisi Verş (ö. 197/812) ve imam Hamza'ya (ö. 156/772) aittir.

2. eş-Şâtibî'nin Mertebe Sistemi:⁴³

Bazıları da on imam ve ravilerinin medd-i muttasıldaki usullerini uygularken eş-Şâtibî'nin mertebeteyn sistemini tercih ederler. Bu sisteme göre dağılım şöyledir:⁴⁴

Birinci Mertebe: Dört hareke ile ölçülendirilen tevassut mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Kâlûn, imam İbn Kesîr, Ebû 'Amr, İbn 'Âmir, 'Âsım, el-Kisâî, Ebû Cafer, Yakûb ve Halefu'l-'Âşir'e aittir.⁴⁵

İkinci Mertebe: Altı hareke ile ölçülendirilen tûl mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Verş ve imam Hamza'ya aittir.

⁴¹ bk. el-Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırââtî'l-aşri'l-mütevâtira min tarîkayî's-şâtibiyyeti ve'd-dürrati*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır 1955, s. 15.

⁴² *Teysîr*'in yedi kıraati ihtiva etmesiyle, uygulamada on imam ve ravilerinin *Teysîr*'deki mertebe sistemine göre tanzim edilmesi karıştırılmamalıdır.

⁴³ bk. el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, s. 15.

⁴⁴ eş-Şâtibiyye'nin yedi kıraati ihtiva etmesi ile, uygulamada on imam ve ravilerinin eş-Şâtibî'nin mertebeteyn sistemine göre tanzim edilmesi karıştırılmamalıdır.

⁴⁵ eş-Şâtibî, mertebeteyn sisteminde tevassutu tek mertebe olarak uygulamayı tercih etmiş, ed-Dânî'nin beş hareketlik ara mertebesi olan fuveyka't-tevassutu iptal etmiştir. Bunun gerekçesi olarak da, her defasında bu kadar az bir farkla oluşan ara mertebeyi net olarak edâ etmedeki zorluğu ileri sürmüştür. (el-'Ânî, *İm'ânu'n-nazar*, s. 55).

es-Sehâvî⁴⁶ (ö. 643/1246) şöyle der: "Üstadımız eş-Şâtîbî medd-i muttasılda mertebeteyn sistemini uygulardı. Verş ve Hamza'ya tûl mertebesini, geriye kalanlar için de tevassutu tahsis ederdi. *et-Teysîr* müellifi ve bazılarının tercihi olan meratib-i erbaayı terketmesinin nedeni olarak da, ara mertebelerin her defasında bir öncekinin aynısı kadar uygulanabilmesindeki zorluk olduğunu söylerdi.⁴⁷

Yukarıdaki her iki mertebeye sisteminin Hafs için tevassut ve fuveyka't-tevassut naklettiğini görüyoruz. Fakat bilinmelidir ki eş-Şâtîbiyye'de imam 'Âsım için sadece dört hareketlik tevassut kayıtlanmıştır. *Şâtîbiyye* şerhi *Sirâcu'l-kârî'*de; "bu tarikten okuyan imam Şâtîbî'nin tercihinden ayrılmamalıdır, o da muttasılda sadece tevassuttur" tenbihi dikkat çeker.⁴⁸

3. İbnü'l-Cezerî'nin Mertebeye Sistemi:⁴⁹

Bazı kıraat âlimleri ve edâ ehli, on imam ve ravilerinin medd-i muttasıldaki usullerini uygularken İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-neşir*'deki erbaa meratib sistemini tercih ederler. Bu mertebelerin kurrâya göre dağılımı ise şöyledir:

1. İmam Nâfî':

a.Kâlûn: Üç mertebeye uygular. Fuveyka'l-kasr⁵⁰ (3 hareke), tevassut (4 hareke) ve tûl (6 hareke).

b.Verş:

1.Ezrak Tariki: Tûl.

2.el-Esbahânî Tariki: Üç mertebeye uygular. Fuveyka'l-kasr, tevassut ve tûl.

2.İmam İbn Kesîr: Üç mertebeye uygular. Fuveyka'l-kasr, tevassut ve tûl.

⁴⁶ Adı Alemuddin Ebu'l-Hasen el-Hemedânî es-Sehâvî'dir. Kıraat, tefsir, nahiv ve dil bilimlerinde meşhur bir üstadtır. Şam'da kıraat okutmuştur. Mısır'a giderek eş-Şâtîbî'den okumuştur ve hocasının nazmını ilk defa şerh yazmak ona nasip olmuştur. Bu önemli şerhin adı *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd*'dir. (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 568-571).

⁴⁷ es-Sehâvî, Alemuddin Ebu'l-Hasen el-Hemedânî, *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd*, I-II, thk. Mevlâvî Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, Mektebetü'r-Rûşd, Riyad H. 1423, I, 329.

⁴⁸ İbnü'l-Kâsîh, Ebu'l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed, *Sirâcu'l-kârî el-mübtedî ve tizkâru'l-mukrî el-müntehî şerhu's-Şâtîbiyye, ve bizeylihî muhtasar bulûgu'l-ümmiyyeti şerhu's-şeyh Ali Muhammed ed-Dabba' alâ tahrîri mesâilî's-Şâtîbiyyeti li's-şeyh Hasen Halef el-Huseynî, ve bi'l-hâmişi Gaysü'n-nef'î fî'l-kıraati's-seb'î li veliyyillah Seyyidî Ali en-Nûrî es-Safakusî*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, III. bs. Mısır 1954, s. 51.

⁴⁹ bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 321.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî bu istilahı "fevka'l-kasri kalîlen" olarak ifade etmiştir. (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 322).

3.İmam Ebû 'Amr: Üç mertebe uygular. Fuveyka'l-kasr, tevassut ve tûl.

4.İmam İbn 'Âmir: İki mertebe uygular. Tevassut ve tûl (Irakıyyûn tariki kanalı ile el-Ahfeş (ö. 292/904) ve ondan da en-Nekkâş (ö. 351/962) tariki ile).

5.İmam 'Âsım: Üç mertebe uygular. Tevassut, fuveyka't-tevassut (5 hareke) ve tûl.

6.İmam Hamza: Tûl.

7.İmam el-Kisâî: İki mertebe uygular. Tevassut ve tûl.

8.İmam Ebû Cafer: Üç mertebe uygular. Fuveyka'l-kasr, tevassut ve tûl.

9.İmam Yakûb: Üç mertebe uygular. Fuveyka'l-kasr, tevassut ve tûl.

10.İmam Halefu'l-'Âşir: İki mertebe uygular. Tevassut ve tûl.

B. Medd-i Munfasıl Mertebeleri⁵¹

1.Ebû 'Amr ed-Dânî'nin Medd-i Munfasıl Mertebe Sistemi.⁵²

ed-Dânî ve onun ekolüne tabi olan edâ ehli on imam ve ravilerinin medd-i munfasıldaki mertebelerini meratib-i erbaaya kasrı da ekleyerek beşe çıkarmışlardır. Çünkü, bu med çeşidinde kasr rivayeti de nakledilmiştir. Bu sisteme göre dağılım şöyledir:

Birinci Mertebe: İki hareke ile ölçülendirilen "kasr" mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Kâlûn, imam İbn Kesîr, Ebû 'Amr, imam Ebû Cafer ve Yakûb'a aittir.

İkinci Mertebe: Üç hareke ile ölçülendirilen "fuveyka'l-kasr" mertebesidir. Nâfi'nin ravisi Kâlûn ve Ebû 'Amr 'ın ravisi ed-Dûrî'ye (ö. 246/860) aittir.

Üçüncü Mertebe: Dört hareke ile ölçülendirilen "tevassut" mertebesidir. İmam İbn 'Âmir, el-Kisâî ve Halefu'l-'Âşir'e aittir.

Dördüncü Mertebe: Beş hareke ile ölçülendirilen "fuveyka't-tevassut" mertebesidir. İmam 'Âsım'a aittir.

Beşinci Mertebe: Altı hareke ile ölçülendirilen "tûl" mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Verş ve imam Hamza.

⁵¹ bk. el-'Ânî, *İm'ânu'n-nazar*, ss. 67-71.

⁵² bk. el-Kâdî, *el-Büdüru'z-zâhira*, s. 15.

2. eş-Şâtîbî'nin Medd-i Munfasıl Mertebe Sistemi:⁵³

eş-Şâtîbî ve onun ekolüne tabi olan edâ ehli on imam ve ravilerinin medd-i munfasıldaki mertebelerini, mertebeteşne kasrı da ekleyerek üçe çıkarmışlardır. Bu sisteme göre dağılım şöyledir:

Birinci Mertebe: İki hareke ile ölçülendirilen "kasr" mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Kâlûn, imam İbn Kesîr, Ebû 'Amr, imam Ebû Cafer ve Yakûb'a aittir.

İkinci Mertebe: Dört hareke ile ölçülendirilen tevassut mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Kâlûn, Ebû 'Amr'ın ravisi ed-Dûrî, İbn 'Âmir, 'Âsım, el-Kisâî ve Halefu'l-'Âşîr'e aittir.

Üçüncü Mertebe: Altı hareke ile ölçülendirilen tûl mertebesidir. İmam Nâfi'nin ravisi Verş ve imam Hamza'ya aittir.

Yukarıdaki her iki mertebe sisteminin de Hafs için medd-i muttasıldaki olduğu gibi tevassut ve fuveyka't-tevassut naklettiğini görüyoruz. Fakat bilinmelidir ki eş-Şâtîbiyye'de imam 'Âsım için sadece dört harekelik tevassut kayıtlanmıştır. Beş harekelik fuveyka't-tevassut mertebesi *Teysîr* tarikidir. Medd-i munfasıldaki *Teysîr* ve *Şâtîbiyye* tariklerinden Hafs rivayetine dair kasır ve tûl ölçüleri nakledilmemiştir. Bu ölçüler Hafs için *Tayyibe* tariki esas alındığında söz konusudur.⁵⁴

3. İbnü'l-Cezerî'nin Medd-i Munfasıl Mertebe Sistemi:

İbnü'l-Cezerî on imam ve ravilerinin medd-i munfasıldaki usullerini, kasrın üzerine dört zâid mertebeyi de ekleyerek beş mertebede gösterir. Bu mertebelerin kurrâya dağılımı ise şöyledir:

1. İmam Nâfi':

a. Kâlûn: İki tarikten gelen nakilleri üç mertebe olarak tasnif eder. Kasr (2 hareke), Fuveyka'l-kasr (3 hareke) ve tevassut (4 hareke).

b. Verş: Onun da iki tariki ile şekillenen mertebe tercihi şöyledir.

1. Ezrak Tariki: Tek mertebe olarak tûl.

2. el-Esbahânî (ö. 296/908) Tariki: Üç mertebe uygular. Kasr, fuveyka'l-kasr ve tevassut.

2. İmam İbn Kesîr: Tek mertebe olarak kasr.

⁵³ bk. el-Kâdî, *el-Büdûru'z-zâhira*, s. 15.

⁵⁴ el-Mersafî, *Hidâyetü'l-karî*, s. 285.

3. İmam Ebû 'Amr: Her iki rivayetiyle üç merteye uygular. Kasr, fuveyka'l-kasr ve tevassut.

4. İmam İbn 'Âmir:

a. Hişam: Onun da iki tariki ile şekillenen merteye tercihi şöyledir.

1. el-Hulvânî (ö. 250/864): İki merteye uygular. Kasr ve tevassut.

2. ed-Dâcûnî (ö. 324/935): Tek merteye olarak tevassut.

b. İbn Zekvân (ö. 242/856): İki merteye uygular. Tevassut ve tûl (el-Ahfeş ve ondan da en-Nekkâş tariki ile).

5. İmam 'Âsım:

a. Ebû Bekir eş-Şu'be (ö. 193/808): İki merteye uygular. Tevassut (4 hareke) ve fuveyka't-tevassut (5 hareke).

b. Hafs (ö. 180/796): Dört merteye uygular. Kasr⁵⁵, fuveyka'l-kasr⁵⁶, tevassut ve fuveyka't-tevassut.

6. İmam Hamza: Tek merteye olarak tûl.

7. İmam el-Kisâî: Tek merteye olarak tevassut.

8. İmam Ebû Cafer: Tek merteye olarak kasr.

9. İmam Yakûb: Üç merteye uygular. Kasr, fuveyka'l-kasr ve tevassut.

10. İmam Halefu'l-'Âşir: Tek merteye olarak tevassut.

C. Medd-i Lâzım'ın Ölçülendirilme Meselesi

1. Medd-i Lâzım En Kuvvetli Meddir:

Fer'î medlerin sebepleri kuvvet ve zayıflık yönünden farklılık gösterdiğinden ölçülendirilme konusunda belirleyici olurlar. Sebebi kuvvetli olan meddin ölçüsü zayıfa göre daha fazla olur ve kasır ölçüsü bulunmaz.

İbnü'l-Cezerî medlerin kuvvet ve zayıflık durumlarına ve buna göre yapılan sıralandırmaya esas oluşturan birtakım kriterler vermiştir. Med konusunun içine serpiştirdiği bu kriterleri önce aşağıya taşıyıp sonra sıralama yapmayı uygun görüyoruz.

*Med sebepleri kuvvet ve zayıflık bakımından farklılık gösterir.

*Sükûn hemzeden kuvvetlidir.⁵⁷

⁵⁵ 'Amr b. es-Sabbâh (ö. 221/835) tariki ile. (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 322).

⁵⁶ 'Amr b. es-Sabbâh tariki ile. (bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 323).

⁵⁷ Bu hüküm, "öyleyse neden medd-i ârız medd-i muttasıldan zayıf kabul edilmiştir? şeklinde bir soruyu hatıra getirebilir. Bu hükümlerin açıklamasına dair az ileride bilgi verilecektir.

*Sükûnun en kuvvetlisi ise lâzımî olan, en zayıfı da ârizî olandır.

*Medd-i lâzım medd-i muttasıldan kuvvetlidir ve tûl ölçüsünde cumhur ittifakı vardır.

*Medd-i muttasıl ise medd-i munfasıldan kuvvetlidir.

*Medd-i munfasıl sıralamada medd-i ârizdan sonra gelir.

*Hemzenin med harfinden önce geldiği medd-i bedel de en zayıf med olarak medd-i munfasıldan sonra gelir.⁵⁸

2. Medlerin Mertebeleri:

Bu kriterler ışığında medler kuvvetliden zayıfa beş mertebe olarak şu şekilde sıralanır:

1. Medd-i lâzım
2. Medd-i muttasıl
3. Medd-i âriz
4. Medd-i munfasıl
5. Medd-i bedel

Lîn harfinin med harfinden zayıflığı ve medd-i lînin med harfiyle oluşan medlerden farklı kategoride olduğu nedeniyle bu sıralamaya dâhil edilmemiştir.

Bu tertibi, es-Semennûdî⁵⁹ (ö. 1429/2008) nazmında şu ifadelerle gösterir.⁶⁰

أَفْوَى الْمُدُودِ لَأَرْبَ مَا اتَّصَلَ فَعَارِضٌ قُدُو انْفِصَالٍ قَبْدَلُ

Medlerin bu sıralanışına etki eden kriterler kısaca şöyle açıklanabilir:

1. Medd-i lâzım en kuvvetli med olarak ilk sıradadır. Med harfinden sonra aynı kelimedede veya harfte, sebep-i meddin vakıf ve vasıl durumuna göre değişmeyen sükûn-u lâzım oluşu med oluşumu için en kuvvetli etkiyi yapar. Bu nedendir ki kurrâ işbâ' (tûl) ölçüsünde ittifak etmişlerdir.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 351.

⁵⁹ bk. Adı İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî'dir. Tecvid ve kıraat ilmi alanında önemli bir şahsiyettir. Kıraat ilminin farklı alanlarında nazım ve nesir halinde otuz yakın eser telif etmiştir. 1429/2008 yılında Mısır'da vefat etmiştir. (el-Cârallah, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *el-Allâme İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî sîratuhû ve cuhûduhû fî İlmî'l-kıraât*, Vezâratü'l-Evkaf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, I. bs. Küveyt 2009.)

⁶⁰ es-Semennûdî, İbrahim b. Ali, *Leâli'l-beyân fî tecvidi'l-Kur'an*, Bâbu meratibi'l-mudûd, el-Matbaatü'l-Fârukiyye el-Hadîse, Kahire ty., s. 12.

2. Medd-i muttasıl kuvvetli med olarak ikinci sıradadır. Med harfinden sonra aynı kelimedede, sebab-i meddin vakıf ve vasıl durumuna göre değişmeyen hemze oluşu yine med ihtiyacı için sükûn-u lâzımdan sonra en kuvvetli sebep olarak kabul edilir. Bu kuvvet, hükmünü vacip yapar ve asla kasrı câiz görülmez. Ancak med ölçüsünde kurrâ farklı uygulamalar yapar.

3. Medd-i ârız üçüncü sıradadır. Med harfinden sonra sebab-i meddinin aynı kelimedede oluşu kuvvet etkisi yaparken, bu durumun sadece vakıf halinde olması da zayıflık yönünü oluşturur. Bu durum, kurrânın kasr, tevassut ve tûl mertebelerini uygulamaları şeklinde tezahür eder.

4. Medd-i munfasıl dördüncü sıradadır. Med harfinden sonra sebab-i meddi olan hemzenin ayrı kelimedede oluşu ve dolayısıyla vasıl durumunun şart oluşu zayıflık yönüdür. Bu durum medd-i ârızda olduğu gibi, kasr, tevassut ve tûl mertebelerinin alınışı şeklinde tezahür eder.

5. Medd-i bedel beşinci ve son sıradadır. Önceki medlerin her birinde med harfi sebebinden önce gelir. Bunda ise tersine bir durum vardır. Med harfi sebab-i med olan hemzeden sonra gelir. Bir diğer husus da, bu med harfinin çoğunlukla sakın hemzeden dönüşmüş olduğudur.⁶¹ Verş rivayetinde kasr, tevassut ve tûl mertebeleri uygulanır.

3. Medd-i Lâzım'da Cumhuriyet Tercih Olarak Tûl Ölçüsü:

Medd-i lâzımın, en kuvvetli etkiye sahip sükûn-u lâzım sebebiyle tûl ölçüsü üzerinde kurrânın ittifakını sağladığına işaret etmiştik. Bu ölçü *mukaddime*⁶² şu şekilde vurgulanmaktadır.

فَلَا رَمَّ إِذْ جَاءَ بَعْدَ حَرْفِ مَدٍّ سَاكِرٌ خَالِئِينَ وَبِالطُّوْلِ يُمَدُّ

İbnü'l-Cezerî, medd-i lâzımın ifrata kaçmaksızın tûl ölçüsüyle uzatılması hususunda kurrâ arasında icmâ olduğunu ve öteden beri aralarında bir ihtilâfın kaydedilmediğini belirtmektedir.⁶³ Ayrıca *Neşr*'inde: "Muhakkik âlimlere göre medd-i lâzım ölçüsünün işbâ' olduğu açıklık kazanmaktadır" şeklinde bu durumu vurgular.⁶⁴ *Tayyibe* nazmında da aynı terimi kullanarak yine bu ölçüyü vermektedir.⁶⁵

⁶¹ Medd-i bedel kapsamında değerlendirilen bir de şebîh bi'l-bedel denilen med vardır ki, ondaki med harfi hemzeden dönüşmüş değildir.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *Manzumetü'l-mukaddime*, thk. Eymen Ruşdî Süveyd, Dâr-u Nûri'l-Mektebât, IV. bs. Cidde 2003, s. 7.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 317.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 335.

⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, s.17.

..... وَأَشْبَعُ الْمَدَّ لِسَاكِنٍ لَزِيمٍ

Bu ifadeyi oğlu Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî şöyle açıklar: "Sükûn-u lâzım ile oluşan medde bütün kurrâ tek mertebe uygulamış ve işbâ' yapmışlardır."⁶⁶ der.

Bu ölçünün hareke birimiyle altı hareke, elif birimiyle ise ekol tercihinine göre üç elif veya beş elif olduğunu görmüştük.

Fer'î medlerde mertebeteyni uygulayan imam eş-Şâtıbî de tûl ölçüsü takdir edenlerdendir. Nazmındaki ifadesi şöyledir:⁶⁷

وَعَنْ كُلِّهِمْ بِالْمَدِّ مَا قَبِلَ سَاكِنٍ وَعِنْدَ سُكُونِ الْوَقْفِ وَجِهَانٍ أَصْلًا
وَمَدُّ لَهُ عِنْدَ الْفَوَاتِحِ مُشْتَبِعًا وَفِي عَيْنِ الْوَجْهَانِ وَالطُّوْلِ فَضْلًا

Bu ifadelerin şerhinde: "Sükûn-u lâzımdan önceki med harfinin en doğru ve meşhur olan görüşe göre üç elif yani altı hareke uzatılması gerekir. Sükûn-u ârızda ise tevassut ve tûl olmak üzere iki vecih asıldır der. İkinci beyitte ise, bazı sure başlarındaki haruf-u mukattaadan medd-i lâzım olanlarda işbâ' yapılır, ayn (عَيْنٌ) harfinde ise tercih edilen uygulamanın tûl olduğunu ve tevassutun da alınabileceğini belirtir."⁶⁸

Medd-i lâzım çeşitleri arasında fark gözetmeden aynı miktarda ölçüyü öngören yaygın görüşe göre işbâ' ölçüsünün de imam eş-Şâtıbî tarafından vurgulandığını görüyoruz.

Medd-i lâzım ölçüsü hususunda farklı görüşe sahip olduğu ileri sürülen imam eş-Şâtıbî'nin öğrencisi es-Sehâvî de aslında hocasının nazmına yaptığı şerhte işbâ' ölçüsünü ifade etmektedir. Bu ifade özellikle medd-i ârızda tûl vechinin alınma gerekçesi olarak sükûn-u ârızın sükûn-u lâzıma benzetildiği cihetine vurgu yaparken net olarak anlaşılmaktadır.⁶⁹

İmam eş-Şâtıbî'nin nazmı *Hırzû'l-emânî*'den önce medd-i lâzımda işbâ' ölçüsünü veren bir önemli kaynak da *el-İknâ'* adlı eserdir.⁷⁰

⁶⁶ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu tayyibeti'n-neşr*, s. 70.

⁶⁷ eş-Şâtıbî, el-Kasım b. Firruh b. halef b. Ahmed, *Metnü's-şâtıbiyyeti el-müsemmâ hirzi'emânî ve vechi't-tehânî fi'l-kıraâti's-seb'i*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bü, Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, V. bs. Şam 2010, s. 15.

⁶⁸ ed-Dabbâ', Ali Muhammed, *Şerhu's-şâtıbiyyeti el-müsemmâ irşâdi'l-mürîd ilâ maksûdi'l-kasîd*, Mektebetü ve Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduhü, Kahire, ty., s.53.

⁶⁹ es-Sehâvî, *Fethu'l-vasîd*, II, 278-280.

⁷⁰ İbnü'l-Bâziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *Kitâbu'l-iknâ' fi'l-kıraâti's-seb'i*, I-II, thk. Abdülmeccid Katâmiş, Dâru'l-Fikr, Şam 1403/1983, I, 478.

Yakın dönemin önemli kaynaklarından *Nihâyetü'l-kavli'l-müffid* ve *Hidâyetü'l-karî*'de de medd-i lâzım ölçüsünün üç elif yani altı hareke olarak onaylandığını görmekteyiz.⁷¹

4. Medd-i Lâzım'da Farklı Ölçü Takdirleri:

Medd-i lâzım ölçüsünün kaynaklarda farklı ölçülerde verilmesinin medd-i tabîî miktarının hesaba dâhil edilip edilmemesiyle alakası vardır. Buna örnek olarak *el-Minehu'l-fikriyye*'deki şu yorum dikkat çekmektedir: "Medd-i lâzıma tûl ölçüsü olarak iki elif takdir edenler bu ölçüye medd-i tabîî miktarını dâhil etmemişlerdir. Medd-i tabîînin bir eliflik ölçüsüyle beraber düşünüldüğünde tûlun en alt sınırı olan üç elifin kastedildiği anlaşılacaktır."⁷²

Bazı kaynaklarda ise medd-i lâzım ölçüsündeki cumhur ittifakından farklı tutumda olanlara yer verilerek, el-Ehvâzî⁷³ (ö. 446/1055) ve es-Sehâvî'nin bu görüşte olduğu nakledilir.⁷⁴ Bu görüşe göre medd-i lâzım, hemzeli medlerdeki en üst ölçü olan tûl miktarının altında ve tevassutun üstünde bir ölçüde uzatılmalıdır. Bu mertebenin karşılığı olan ölçünün ise kaynakların tercih ettiği ekole göre verildiğini görüyoruz. Örneğin İbnü'n-Nâzım şöyle der: "Edâ ehli sure başlarındaki huruf-u mukattaada oluşan medd-i lâzımları işbâ' yapmada ittifak etmişlerdir, bunun dışındakilerde ise ihtilâf ederler. Nâzım (babası) ise, hepsinde iki elif ölçüsünde tûl yapmayı tercih eder. el-Ehvâzî ve es-Sehâvî gibi bazıları da bir elif ölçüsüyle med ederler" dedikten sonra bu duruma açıklık getirmek için devamında; "bir elif miktarı uzatan medd-i tabîî ile iki elif olarak, iki elif miktarı uzatan da medd-i tabîî ile birlikte üç elif uzatmış olur" der.⁷⁵

Kiraat ilminde ülkemizde önemli kaynaklardan biri kabul edilen *Umdetü'l-Hullân* müellifi Muhammed Emin Efendi⁷⁶ (ö. 1275/1858) ise son

⁷¹ Nasr, *Nihâyetü'l-kavli'l-müffid*, s. 137; el-Mersafî, *Hidâyetü'l-karî*, s. 339.

⁷² Molla Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehu'l-fikriyye fî şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, II. bs. Şam 2012, s. 225.

⁷³ Adı el-Hasen b. Ali b. İbrahim b. Yezdâd b. Hüzmü el-Ehvâzî'dir. H. 362 de Ehvâz'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Döneminde en âlf senede sahip olarak kurrânın üstazı sayılırdı ve aynı zamanda muhaddis oluşu da öne çıkardı. H. 391 de Şam'a gitmiş ve 446/1055 yılında vefat edene kadar orada ikamet etmiştir. (İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 220-222).

⁷⁴ bk: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 318; Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, ss. 225-226.

⁷⁵ İbnü'n-Nâzım, *el-Havâşî'l-müfhime*, s. 36.

⁷⁶ Adı Muhammed Emin b. Abdullah b. Muhammed Sâlih'dir. Abdullah Efendizâde künyesi ile meşhurdur. Muhammed Emin Efendi olarak da anılır. Kiraatleri babası Abdullah el-Eyyûbî'den (ö. 1252/1836) İtilâf mesleği ekolünden okuyarak h. 1227 de icâzet aldı. Önemli eserlerinden bazıları şunlardır: *Umdetü'l-Hullân fî idâhi zübdetü'l-irfân* (Hamid b. Abdilfettah el-Paluvî'nin eseri *zübdetü'l-irfân* şerhi), *Bâbu'l-*

eseri *Zuhru'l-Erib'*de bu ölçüyü fuveyka't-tevassut olarak vererek konuyu şöyle açıklamaktadır: "Medd-i lâzımda meddin iyice belli edilmesi gerekir, kasr edilmesi lahn-i celî olup tertîl erbabı tarafından asla onaylanmamıştır. Hangi mertebede med edileceği konusu ise *meslek* sahiplerinin *tarik* öncülerinden aldıkları usule göre farklılık gösterir. İtilâf⁷⁷, Sûfi⁷⁸ ve Ataullah⁷⁹ mesleklerinde takdir edilen ölçü dört eliftir. Mutkîn⁸⁰ mesleğinde ise iki buçuk eliftir"⁸¹ dedikten sonra, bu ölçülerin kaynağına işaret ederek sözüne şöyle devam etmiştir: "Sükûn-u lâzımın olduğu bütün örneklerde geçerli bir kural olmak üzere şunu söylemek mümkündür. Muhakkik ve müdakkik bir ilim otoritesi olan İmam es-Sehâvî'nin de desteklediği ve birçok yetkin zevatın görüşüne göre medd-i lâzımın mertebesi, muttasıldaki en üst mertebe olan tûlun bir altıdır. İtilâf, Sûfi ve Ataullah mesleklerinde tûl ölçüsü beş eliftir. Bu miktarın bir alt mertebesi fuveyka't-tevassuttur ve böylece medd-i lâzımın bu mesleklerdeki ölçüsü dört elif olmuş olur. Mutkîn mesleğinde ise medd-i muttasıl gibi hemzeli bir medde en üst mertebe üç elif olduğuna göre, medd-i lâzımdaki mertebesi de iki buçuk elif olur" der.⁸²

İdgâmi'l-Kebîr Risalesi, Zuhru'l-erib fi idâhi'l-cem'ı bi't-takrîb. (Muhammed Emin Efendi, b. Abdullah b. Muhammed Sâlih (Abdullah Efendizâde), *Umdetü'l-hullân fi idâhi zübdetü'l-irfân*, Esad Karahisarizâde Matbaası, İstanbul h. 1287, s. 3, 527; bk: el-Mersafî, *Hidâyetü'l-karî*, ss. 713-714).

⁷⁷ İtilâf mesleğinin öncüsü Yûsuf Efendizâde (ö. 1167/1753)'dir. *el-İtilâf fi vücûhi'l-İhtilâf* adlı eserinde, İstanbul tarihinin usulünü azîmet cihetiyle ele alarak tercihlerini beyan etmiş ve zamanla mesleği de bu eserin adı ile tanınmıştır. Seb'a ve aşere tariklerinde mertebeteyn ve erbaa meratibi, takribte ise sadece erbaa meratibi uygulamıştır (bk. Akdemir, Mustafa Atilla, "Medrasetül-ikrâi fi Türkiyâ ve ehemmi simâtihâ ve şüyûhihâ", *Buhûsu mültekâ kibâri'l-kurrâi'l-âlemi'l-İslâmî*, 4-6 Kasım 2013 Riyad-S.Arabistan, Câmîatü'l-Melik Suud, Kursî Talimî'l-Kur'ani'l-Kerîm ve İkrâihî, Riyad 2013, ss. 278-279).

⁷⁸ Bu mesleğin öncüsü Kastamonulu Ahmed es-Sûfi Efendi (ö. 1172/1758)'dir. İstanbul tarihi uygulamasında ruhsat cihetini tercih etmiştir. Seb'a, aşere ve takrib tariklerinde erbaa meratibini esas almış, mertebeteyni de uygulamıştır. (bk: Akdemir, *Medrasetül-ikrâ*, ss. 279-280).

⁷⁹ Bu mesleğin öncüsü Atâullah en-Necîb b. el-Huseyn Efendi (ö. 1209/1794)'dir. Mısır tarihi uygulamasında ruhsat cihetini tercih etmiştir. Seb'a, aşere ve takrib tariklerinde mertebeteyn ve erbaa meratibi uygulamıştır. (bk: Akdemir, *Medrasetül-ikrâ*, ss. 282-284).

⁸⁰ Bu mesleğin öncüsü Kettânizâde olarak bilinen Muhammed en-Na'îmî Efendi (ö. 1169/1755)'dir. *Mütkinü'r-rivaye fi ulûmi'l-kirâeti ve'd-dirâye* adlı eserinde, Mısır tarihinin usulünü azîmet cihetiyle ele alarak beyan etmiş ve zamanla mesleğinde bu eserin adı ile tanınmıştır. Seb'a, aşere ve takrib tariklerinde med ekolü olarak mertebeteyni esas almış ve erbaa meratibi de uygulamıştır. (bk. Akdemir, *Medrasetül-ikrâ*, s. 282).

⁸¹ Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-erib fi idâhi'l-cem'ı bi't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi böl., nr.11, vr. 225b.

⁸² Muhammed Emin Efendi, *Zuhru'l-erib'*den önce yazdığı *Umdetü'l-hullân* adlı eserinde ise Mutkîn mesleğine göre medd-i lâzım mertebesini iki elif olarak vermektedir. (Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân*, s. 17).

İmam es-Sehâvî'ye izafe edilen bu kanaatin kaynağı olarak meşhur *kasîde-i nûniyyesindeki*⁸³ şu beyit gösterilir:

وَأَلَمَدٌ مِنْ قَبْلِ الْمُسْكَنِ دُونَ مَا قَدْ مُدَّ لِلْهَمَزَاتِ بِاسْتِيقَانٍ

Kasîdenin meşhur şerhi *el-Müfîd'*de medd-i lâzım ölçüsü medd-i tabîi de dâhil edilerek iki elif olarak verilir.⁸⁴

İbnü'l-Cezerî, es-Sehâvî'nin yukarıdaki görüşünü *Neşr'*inde nakleder ve "bazıları der ki" ibaresini kullanarak, azınlık vurgusu yapar. Böylece, bu görüşün pek desteklenmediğini îmâ etmek ister.⁸⁵ Muhammed Emin Efendi'nin kullandığı ifade ise; bu görüşün ekseriyete ait bir görüşmüş gibi bir algılanmasına sebep olmaktadır. Dikkat çeken bir başka husus da, İbnü'l-Cezerî'nin de desteklediği cumhur tercihindən yani tûl ölçüsünden bahsetmemesidir.

Muhammed Emin Efendi'nin es-Sehâvî'ye izafe ettiği bu tercihi; "dört elif ölçüsüne kasrın miktarı dâhil edilmemiştir, o da eklenirse beş elif olur." şeklinde yorumlamak da isabetli görülmemektedir. Çünkü açıklamasında net bir şekilde tûlun bir alt mertebesinin tercih edildiği ifade edilmektedir.

es-Sehâvî'ye izafe edilen bu görüşün izlerini takip ettiğimizde karşımıza oldukça klâsik bir eser çıkar. Gânim Kaddûrî el-Hamed'in ifadesine göre bu eser, *Kasîde-i Hakaniyye*'den sonra ilk tecvid kitabı sayılan *Kitâbu't-tenbîh ale'l-lahni'l-celiyyi ve'l-lahni'l-hafiyi* adlı eserdir. Fâtîha suresiyle ilgili meseleleri izah ederken son kelimedede (الضَّالِّينَ) meddin vasat bir ölçüde yapılmasını⁸⁶, bunun da hemzeli medlerden daha az olduğunu söyler.⁸⁷

Yine klâsik kaynaklardan biri olan *el-Mûdih* ise farklı bir yaklaşım sergileyerek, kurrânın çoğu tarafından bu medlerin sebeplerinin aynı kuvvette değerlendirildiğini ve aynı ölçüde med edilmesi gerektiğini söyler.⁸⁸

Ülkemizde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminde takip edilen kaynakları incelediğimizde medd-i lâzım ölçüsünde es-Sehâvî ve onu destekleyen az sayıda bir ehl-i tercihin esas alındığını Muhammed Emin Efendi'nin detaylı anlatımıyla görmüş olduk.

⁸³ Kasîdenin adı *Umdetü'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd'dir*.

⁸⁴ el-Murâdî, Hasan b. Kasım b. Abdillâh b. Ali, *el-Müfîd fi şerhi umdeti'l-mecîd fi'n-nazmi ve't-tecvîd*, thk. Cemal es-Seyyid er-Rifâî, Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2001, ss. 83-83.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 318.

⁸⁶ Bu ifadesinde herhangi bir ölçü vermemektedir.

⁸⁷ es-Se'îdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Cafer (ö. 410/1019), *Kitâbu't-tenbîh ale'l-lahni'l-celiyyi ve'l-lahni'l-hafiyi*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Mecelletü'l-Mücemma'l-İlmî el-İrâkî 36/2, Bağdat 1985, s. 265.

⁸⁸ el-Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed (ö. 461/1068), *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Dâr-u Ammar, I. bs. Ürdün 2000, ss. 135-136.

Bizdeki bu farklı tercihin etkenlerinden sayılabilecek bir ayrıntıyı da merhum Mehmed Rüştü Âşikkutlu Efendi (ö. 1980)'nin⁸⁹ *Tayyibe Şerhi*nde tespit ettik. Bu tespit, tûl miktarı için kullanılan işbâ' terimine farklı bir karşılık vermesi neticesinde ortaya çıkan durumdu. Âşikkutlu şöyle der:

"İşbâ' tevassut mertebesinin üzerinde, tûlden noksandır. Tevassut ise, işbâ' ile kasrın arasında bir mertebedir."⁹⁰

Yine Âşikkutlu, *Tayyibe*'nin med konusundaki ilk beytini (*إِنْ حَرَفْتُ مَدَّ قَبْلَ هَمْزٍ (طَوَّلَا)*)⁹¹ açıklarken, kullanılan tûl miktarının karşılığını beş elif olarak belirtir.⁹²

Bu ölçüleri verdikten sonra medd-i lâzım bahsinde İbnü'l-Cezerî'nin bu konuda aktardığı görüşlere atıf yaparak, "medd-i lâzımda durum medd-i muttasıldaki tefâvüt (farklı ölçülerin alınması) gibidir, iki buçuk eliften dört elife kadar meddedilir, der."⁹³

Görüldüğü gibi Âşikkutlu Efendi, işbâ' ölçüsünü fuveyka't-tevassut mertebesi için kullanır ve dört elif ile takdir edildiğini ifade eder.

Med bahsinde işbâ' ve tûl terimlerinin yaygın kullanım için aynı mertebeyi gösterdiği ve altı hareke ile ölçülendirildiğini belirtmiştik. Medd-i lâzım ölçüsünde cumhur görüşünü aktarırken kaynaklarıyla ifade edilen bu kullanımı ayrıca tecvid ve kıraat ıstılahlarını da açıklayan bazı kaynaklardan da teyit etmek yerinde olacaktır.

"Cumhura göre işbâ' ölçüsü üç elif olarak (altı hareke) takdir edilmiştir."⁹⁴

"Meddin işbâ' edilmesinden kastedilen tûl yapılmasıdır."⁹⁵

⁸⁹ 1901 yılında Of ilçesinin Uğurlu (Çifaruksa) kasabasında doğdu. İstanbul'a giderek Hâfız Ahmed Şükrü ve yeğeni Hâfız İsmâil Hakkı Bayrî'den aşere ve takrîb, Varnalizâde Hâfız Ahmed Hamdî'den de İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibetü'n-Neşr*'ini okudu. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Ankara ve İstanbul'da açılan hizmet içi eğitim kurslarında 1974-1979 yılları arasında bütün rivayet ve tarikleriyle aşere okuttu. Sahasında pek çok öğrenci yetiştiren Âşikkutlu'nun kıraat konusunda Aşere Kaideleri, Takrîb Kaideleri, *Tayyibe Tercümesi* ve *Tayyibe Şerhi* adlı henüz basılmamış dört eseri vardır. 1980 yılında vefat etti. (Âşikkutlu, Emin, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asikkutlu-mehmet-rustu, et.02.03.2018>)

⁹⁰ Âşikkutlu, Mehmed Rüştü, *Tayyibe Şerhi*, I-II (Basılmamış), I, 138.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, s.16.

⁹² Âşikkutlu, *Tayyibe Şerhi*, I, 134.

⁹³ Âşikkutlu, *Tayyibe Şerhi*, I, 145.

⁹⁴ Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, s. 229.

⁹⁵ İbnü'l-Kâsîh, *Sîracu'l-kârî*, s. 60.

"İşbâ', medd-i tabîî miktarının üzerine iki elif daha ilâve ederek üç elif yani altı hareke süresinde sesin uzatılmasını ifade eden ıstılahtır."⁹⁶

Böylece gerek sükûn-u lâzımın kuvveti ve gerekse işbâ'/tûl terimlerinin algılanışı konusundaki farklı yaklaşımlar böyle bir tabloyu ortaya koymaktadır. Bu gerçeklik karşısında makalenin dikkat çekmek istediği önemli bir husus da şudur:

Ülkemizde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminde takip edilen kaynakları incelediğimizde medd-i lâzım ölçüsünde es-Sehâvî ve onunla birlikte olan az sayıda bir ehl-i terihin esas alındığını görmekteyiz. Edâ ehlinin öteden beri uygulamaları da bu yönde olduğundan, Kur'an Okuma ve Tecvid dersleri kaynak kitaplarında ve güncel müfredatında da bu şekilde yer almaktadır. Yani uygulanan ölçü dört eliftir.⁹⁷ Hemzeli medlerde tûl ölçüsünü (altı hareke) uygulayan rivayet ve tarikler yönünden bakıldığında medd-i lâzım daha alt bir mertebede kalmış oluyor. Bu durumda, cumhur-u kurrânın onayını alabilecek bir durum gibi gözüküyor.

Ülkemizde meddi lâzım ölçüsü olarak daha çok dört elif miktarının ifade edilmesi, meddi tabîî ölçüsünün dışarıda tutulması sebebiyle midir? şeklinde bir soru hatıra gelse de, bu çıkarımı destekleyen bir bilgiye rastlayamadık. Bilâkis bu durum, "tûl" miktarının altında bir ölçüyü tercih etmekten ibaret olarak gözükmektedir.

Ülkemiz dışındaki Coğrafyada ise, gerek kurumlardaki tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminde ve gerekse edâ ehli arasında, cumhur görüşünün esas alındığını ve meddi lâzımın tûl ile (altı hareke) ölçülendirildiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Tecvid ve kıraat ilminde med konusu, meselelerinin çeşitliliği ile özellikle kıraat ilminde *Tahrirat* olarak bilinen ihtisas alanının doğmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. Klâsik dönemden beri üzerinde yoğunlaşılacak med bahsinin, ülkemizde oluşan kıraat tarik ve mesleklerinin de ortaya çıkmasındaki en önemli etken olduğunu ifade etmek de yerinde olacaktır.

Med mertebelerinin farklılaşmasına neden olan başlıca etkenler; fer'î medlerin karakteristik özellikleri, kuvvet ve zayıflık kriterleri ve aslî meddin

⁹⁶ ed-Dabbâ', Ali Muhammed, *el-İdâe fî beyâni usulî'l-kirâe*, nşr. Abdülhamid Ahmed Hanefî, Mısır, ty., s. 27.

⁹⁷ Daha önce tablolarda açıklamaya çalıştığımız gibi, dört eliflik bu ölçü hareke sisteminde beş harekeye tekabül etmektedir.

ziyâde med miktarı ile birlikte hesaba dâhil edilip edilmemesi gibi hususlardır. Ayrıca bir diğer etken de müşâfehe kaynaklarının farklılığıdır.

Aslî med zemininde sağlanan ittifakın yerine, fer'î medlerde gerek ölçülerin çeşitliliği konusunda ve gerekse bunları ifade etmede kullanılan terimlerdeki farklılıklarla önemli bir ihtilâf alanının oluştuğu görülmektedir. Uygulamadaki bu ihtilâf zamanla iki ekol halinde belirginleşmiş ve bunlar "*üç elif ekolü*" ve "*beş elif ekolü*" olarak kalıcı hale gelmiştir.

Meselenin özünde ölçü birimi olarak kullanılan *elif* değerinin farklı yorumlanması yatmaktadır. Bu durumun, denklemin yanlış netice vermesine sebep olduğu ve kıraat eğitim-öğretiminde -özellikle son dönemde- uygulamaların sağlığı hususunda önemli problemler oluşturduğu görülmektedir.

Günümüzde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminin yapıldığı coğrafyanın ekseriyeti üç elif ekolüne göre med uygulamaları yapmaktadır. Bu tercihte, ölçülerin hareke ile belirlenmesi ve mertebeler arasındaki oranların daha net anlaşılır olmasının etkisi önemlidir.

Ülkemizde tecvid ve kıraat eğitim-öğretiminde takip edilen kaynakları incelediğimizde medd-i lâzım ölçüsünde es-Sehâvî'ye izafe edilen bir tercihin esas alındığı tespit edilmiştir. Bu tercih, hemzeli medlerdeki tûl ölçüsünün gerisinde, dört eliflik bir ölçüyü öngörmektedir. Kıraat eğitim-öğretiminin yapıldığı coğrafyalarda uygulanan cumhur görüşü ise tûl ölçüsü olup, hareke birimini kullanan ekole göre altı hareke yani üç eliftir. Elif birimini kullanan sisteme göre de bunun karşılığı beş elif olmaktadır. Çünkü bu sistemde kasrın üzerine ilâve edilen her kademe, ne ile isimlendirilirse isimlendirilsin tek bir hareke değeri taşımaktadır. Buna göre, her iki sistemde de cumhur tercihinin tûl anlayışı altı harekede birleşmektedir.

Ülkemizde kıraat eğitim-öğretiminde yaygınlıkla kullanılan vücûhât şematîğinin işlendiği kürraselerde tûl ashabının medd-i muttasılı beş elifle gösterilirken, medd-i lâzımı dört elifle gösterilmektedir. Bu durum, medlerin kuvvet sıralaması teâmülüne göre bir çelişki gibi görünmektedir. Kanaatimizce, kıraat ilmi alanında icra edilen ulusal ve uluslararası müzakere konularına bu hususun da eklenmesinde yarar vardır.

KAYNAKÇA

‘Ânî, Hamid Şakir eş-Şekakî, *İm'ânu'n-nazar fi menâhici'l-kurrâi'l-aşr ve ruvâtuhum ve turukuhum fi'l-meddi ve'l-kasr*, www.alukah.net (et. 23.02.2018).

Akdemir, Mustafa Atilla, "Tarîh-u İlmi'l-kıraat ve müessesâtühû fî Türkiyâ", *Uluslararası 1. Kıraat Sempozyum Tebliğleri Kitabı*, I-II, 07-09 Mayıs 2013, Merakeş-FAS, Merkezül-İmam Ebû 'Amr ed-Dânî li'd-Dirâsâti ve'l-Buhûs el-Kur'âniyyeti el-Mütehassısatı, Merakeş 2013.

....., "Medrasetül-ikrâi fî Türkiyâ ve ehemmi simâtiâ ve şüyühîhâ", *Buhûsu mültekâ kibârî'l-kurrâi'l-âlemi'l-İslâmî*, 4-6 Kasım 2013 Riyad-S.Arabistan, Câmîatü'l-Melik Suud, Kursî Talimî'l-Kur'ani'l-Kerîm ve İkrâihî, Riyad 2013.

Âşikkutlu, Emin, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asikkutlu-mehmet-rustu>, (et.02.03.2018).

Âşikkutlu, Mehmed Rüştü, *Tayyibe Şerhi*, I-II, (Basılmamış).

Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâf fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erba'ati 'aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail, I-II, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1407/1987.

Cârallah, Abdullah b. Muhammed b. Süleyman, *el-Allâme İbrahim b. Ali Şehâse es- Semennûdî sîratuhû ve cuhûduhû fî İlmi'l-kırâât*, Vezâratü'l-Evkaf ve'ş-Şuûnu'l-İslâmiyye, I. bs. Küveyt 2009.

Dabbâ', Ali Muhammed, *el-İdâe fî beyâni usuli'l-kırâe*, nşr. Abdülhamid Ahmed Hanefî, Mısır, ty.

....., *Şerhu'ş-şâtibiyyeti el-müsemmâ irşâdi'l-mürîd ilâ maksûdi'l-kasîd*, Mektebetü ve Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve Evlâduhû, Kahire, ty.

Dânî, Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb'î*, I-III, Câmî'atü eş-Şârîka, Birleşik Arap Emirlikleri 2007.

Gamrînî, Ali Atıyye Ebû Muslih, *es-Sagru'l-bâsim fî kıraeti 'Âsım*, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, I. bs. Mekketü'l-Mükerreme 2004.

Gavsânî, Yahya Abdurrezzak, *'İlmu't-tecvîd, ahkâm nazariyye ve mülâhazât tatbîkiyye*, Dâru'l-Gavsânî li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, Şam 2004.

Hüzelî, Ebu'l-Kasım Yusuf b. Ali b. Cübâra, *el-Kâmil fi'l-kırâati'l-'aşri ve'l-erba'îne ez-zâideti aleyhâ*, thk: Cemal b. es-Seyyid b. Rifâ'î eş-Şâyib, Müessesetü Semâ, I. bs. Kahire 2007.

İbn Gâzî, Zekiyyuddin Mansur b. İsa, *Tuhfetü't-talibîn fî tecvîdi kitâbi Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammar, I. bs. Ürdün 2008.

İbn Yâlûşe, Muhammed b. Ali b. Yusuf, *el-Fevâidü'l-müfhime fî şerhi mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Fergalî Seyyid Arbâvî, Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, I. bs. Mısır 2008.

İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, I-II, nşr. G.Bergstraesser, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1980.

....., *en-Neşr fi'l-kırâti'l-aşr*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

....., *Manzumetü'l-mukaddime*, thk. Eymen Ruşdî Süveyd, Dâr-u Nûri'l-Mektebât, IV. bs. Cidde 2003.

....., *Müncidü'l-mukriîn ve müşsidü't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1980.

....., *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâti'l-aşr*, tsh: 'Ali Muhammed ed-Dabbâ', Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır 1950.

İbnü'n-Nâzım, Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir şihâbüddîn, *el-Havâşi'l-müfhime fi şerhi'l-mukaddime*, el-Matbaatü'l-Meymeniyye, Mısır h. 1309.

....., *şerhu tayyibeti'n-neşr fi'l-kırâti'l-aşr*, el-İdaratü'l-Âmme li'l-Me'âhidî'l-Ezheriyye, Mısır 1977.

İbnü'l-Bâziş, Ebû Cafer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *Kitâbu'l-iknâ' fi'l-kırâti's-seb'i*, I-II, thk. Abdülmecîd Katâmiş, Dâru'l-Fikr, şam 1403/1983.

İbnü'l-Kâsıh, Ebu'l-Beka Ali b. Osman b. Muhammed, *Sirâcu'l-kârî el-mübtedâ ve tizkâru'l-mukrî el-müntehî şerhu'ş-şâtıbiyye, ve bizeylihi muhtasar bulûgu'l-ümniyyeti şerhu'ş-şeyh Ali Muhammed ed-Dabba' alâ tahrîri mesâili'ş-şâtıbiyyeti li'ş-şeyh Hasen Halef el-Huseynî, ve bi'l-hâmişi Gaysü'n-nef'i fi'l-kırâti's-seb'i li veliyyillah Seyyidî Ali en-Nûri es-Safakusî*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, III. bs. Mısır 1954.

Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî, *el-Büdûru'z-zâhira fi'l-kırâti'l-aşri'l-mütevâtira min tarikayi'ş-şâtıbiyyeti ve'd-dürrati*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır 1955.

Kaysî, Mekkî b. Ebî Talib, *Temkînü'l-meddi fi âtâ ve âmene ve âdeme ve şibhihi*, thk: Ahmed Hasen Ferhat, Dâru'l-Erkam, I. bs. Kuveyt 1984.

Kurtubî, Ebu'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Ensârî, *Tertîbu'l-edâi ve beyânü'l-cem'i fi'l-ikra'*, thk. Abdullah b. Muhammed Ekîk, Dâru'l-Emân, I. bs. Ribat-FAS 2013.

Kurtubî, Abdulvehhâb b. Muhammed, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk: Gânim Kaddûrî el-Hamed, Dâru Ammar, I. bs. Ürdün 2000.

Molla Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed, *el-Minehu'l-fikriyye fi şerhi'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Üsâme Atâyâ, Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'aniyye, II. bs. şam 2012.

Muhammed Emin Efendi, b. Abdullah b. Muhammed Sâlih (Abdullah Efendizâde), *Zuhru'l-erîb fi îdâhi'l-cem'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi böl., nr.11.

....., *Umdetü'l-hullân fî îdâhi zübdeti'l-irfân*, Esad Karahisarizâde Matbaası, İstanbul h. 1287.

Murâdî, Hasan b. Kasım b. Abdillâh b. Ali, *el-Müfîd fî şerhi umdeti'l-mecîd fî'n-nazmi ve't-tecvîd*, thk. Cemal es-Seyyid er-Rifâî, Mektebetü Evlâdi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2001.

Mersafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî, *Hidâyetü'l-karî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*, Dâru'n-Nasr, I. bs. Mısır 1982.

Müs'adî, Ömer b. İbrahim b. Ali, *el-Fevâidü'l-müs'adiyye fî halli'l-mukaddimeti el-cezeriyye*, thk. Cemal es-Seyyid Rifâî, Mektebetü Evladi's-Şeyh li't-Türâs, Mısır 2005.

Nasr, Muhammed Mekki, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî ilmi't-tecvîd*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1349/1930.

Ömer, Semîr, *Mikdaru zemeni'l-hareke*, <https://vb.tafsir.net>, (et. 16.02.2018).

Sehâvî, Alemuddin Ebu'l-Hasen el-Hemedânî, *Fethu'l-vasîd fî şerhi'l-kasîd*, I-II, thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad H. 1423.

Se'îdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Cafer, *Kitâbu't-tenbîh ale'l-lahni'l-celiyyi ve'l-lahni'l-hafiyi*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed, Mecelletü'l-Mücemmai'l-İlmî el-İrâkî 36/2, Bağdat 1985.

Semennûdî, İbrahim b. Ali, *Leâli'l-beyân fî tecvîdi'l-Kur'an*, Bâbu meratibi'l-mudûd, el-Matbaatü'l-Fârukiyye el-Hadîse, Kahire ty.

Süveyd, Eymen Rüşdî, *et-Tecvîdü'l-musavvar*, Mektebetü İbni'l-Cezerî, Şam 2011.

....., "el-İhtilâfât fî tatbîkî evcûhi'l-kiraât", II. *Uluslararası Kiraat Sempozyumu*, 03-05 Kasım 2017 İstanbul, T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2017.

Şâtîbî, el-Kasım b. Fîrruh b. halef b. Ahmed, *Metnû's-şâtıbiyyeti el-müsemma hırzi'l-emânî ve vechi't-tehânî fi'l-kiraâti's-seb'i*, thk. Muhammed Temîm ez-Zu'bî, Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, V. bs. Şam 2010.

Taşköprüzâde, İsamüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emîn eş-Şenkîti, Mucemmu'l-Melik Fahd li Tibaati'l-Mushafi eş-Şerîf, el-Medînetü'l-Münevvere 2001.

Zehebî, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Marifetu kurrâi'l-kibâr ale't-tabakâti ve'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, Şuayb el-Arnaût, Salih Mehdî Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.

الملخص

مدارس المد المتداولة فيما يخص مراتبه ومقاديره في تعليم القراءات وتدريسها

إن باب المد من أهم أصول القراءة التي يعتني بها علماء القراءات لتنوع واختلاف مسائله.

أن مقدار المد الأصلي محل اجماع بين القراء على مده حركتين وُجوباً، وهو ما يعادل مقدار الألف كما

ثبت بالنصوص والتلقي. وهذا التقدير ثابت في كل من مرتبة الحدر والتدوير والتحقيق.

وأما ما يظهر من خلال البحث والاطلاع على المؤلفات في مجال التجويد والقراءات أن هناك محل

اختلاف بين القراء، وهو المصطلحات المستخدمة للمد الزائد ومقاديره. ونجد أن بعض أهل الأداء يقول "مقدار

الألف" ويريد به زمن النطق بالحركة الواحدة، والآخر يريد به زمن النطق بالحركتين. وأن المشافهة السليمة هي

التي تعين المقدار الزمني العملي للتوسط مثلاً لكلا الفريقين، وللإشباع كذلك رغم اختلافهما في المقادير النظرية

والمصطلحات المستخدمة لها. ولأجل هذه الظاهرة تؤكد المصادر إلى أهمية المشافهة لإحكام هذه المسئلة.

وفي تعليم القراءات وتدريسها اليوم مَدْرَسَتَيْن للتعبير عن المصطلحات المستخدمة لمقادير المدود

خاصة، ومعرفة منهج كل منهما تكتسب أهمية كبيرة لسلامة التدريس، وهما: مدرسة ثلاث ألفات، ومدرسة

خمس ألفات.

